

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ТА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
на тему

«РОЛЬ ПАРЛАМЕНТУ У ВЗАЄМОДІЇ З ГРОМАДЯНСЬКИМ
СУСПІЛЬСТВОМ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ»

До захисту
Бюсс

Студент 2 курсу магістратури заочної форми
навчання спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування» освітньо-
професійної програми «Парламентаризм та
парламентська діяльність»

Сущко Павло Миколайович

Науковий керівник
доктор політичних наук, професор,
доктор суспільних наук, професор гуманітарних
наук (Narodowa Agencja Wymiany Akademickiej
Республіки Польща)

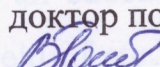
Гошовська Валентина Андріївна

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів без
відповідних посилань

Студент

(підпис)

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
парламентаризму від «04» 12 2023 р., протокол № 14.

Завідувач кафедри парламентаризму, доктор політичних наук, професор
Гошовська Валентина Андріївна
(підпис)

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ТА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
КАФЕДРА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
на тему

«РОЛЬ ПАРЛАМЕНТУ У ВЗАЄМОДІЇ З ГРОМАДЯНСЬКИМ
СУСПІЛЬСТВОМ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ»

Студент 2 курсу магістратури заочної форми
навчання спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування» освітньо-
наукової програми «Парламентаризм та
парламентська діяльність»
Сушко Павло Миколайович

Науковий керівник
д.пол. н., професор, завідувач кафедри
парламентаризму
Гошовська Валентина Андріївна

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів без
відповідних посилань

Студент _____
(підпис)

Робота допущена до захисту в екзаменаційній комісії рішенням кафедри
парламентаризму від «__» _____ 2023 р., протокол №__ .

Завідувач кафедри парламентаризму, доктор політичних наук, професор
Гошовська Валентина Андріївна _____
(підпис)

КИЇВ – 2023

АНОТАЦІЯ

Сушко П.М. Роль парламенту у взаємодії з громадянським суспільством щодо захисту прав дітей. – Кваліфікаційна магістерська робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна магістерська робота на здобуття ступеня вищої освіти другого (магістерського) рівня галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування», спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

Зміст роботи. Розглянуто теоретичні засади дослідження прав дитини. Проаналізовано міжнародні стандарти захисту прав дітей. Охарактеризовано основні засади формування та реалізації державної політики захисту прав дітей в Україні. Виявлено виклики захисту прав дітей в Україні в умовах воєнного стану. Окреслено роль парламенту у взаємодії з громадянським суспільством щодо захисту прав дітей.

Ключові слова: громадянське суспільство, взаємодія влади і громадськості, права дітей, захист прав дітей, роль парламенту щодо захисту прав дітей.

ANNOTATION

Sushko P. M. The role of the parliament in interaction with civil society regarding the protection of children's rights. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Qualifying scientific work for obtaining an educational degree at the second level of higher education (Master's degree), field of study: 28 «Public Management and Administration», specialty: 281» Public Management and Administration». – Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, 2023.

The content of the work. The theoretical foundations of the study of children's rights are considered. International standards for the protection of children's rights are analyzed. The main principles of the formation and implementation of the state policy for the protection of children's rights in Ukraine are characterized. The challenges of protecting children's rights in Ukraine under martial law have been identified. The role of the parliament in interaction with civil society regarding the protection of children's rights is outlined.

Key words: civil society, interaction between the government and the public, children's rights, protection of children's rights, the role of parliament in protecting children's rights.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ	8
1.1. Розуміння поняття прав дитини	8
1.2. Принципи захисту прав дитини.....	14
1.3. Механізм забезпечення прав дитини	21
Висновки до розділу 1	24
РОЗДІЛ 2 МІЖНАРОДНІ ТА ВІТЧИЗНЯНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ	26
2.1. Міжнародні стандарти захисту прав дітей	26
2.2. Основні засади формування та реалізації державної політики захисту прав дітей в Україні	33
2.3. Проблемні аспекти захисту прав дітей в Україні	42
Висновки до розділу 2	49
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ З ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ.....	50
3.1. Виклики захисту прав дітей в Україні в умовах воєнного стану.....	50
3.2. Роль парламенту у взаємодії з громадянським суспільством щодо захисту прав дітей	56
Висновки до розділу 3	63
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68

ВСТУП

Актуальність теми. Забезпечення прав і свобод людини є одним з найактуальніших завдань публічно-управлінської діяльності. Важливе місце серед її складових посідає захист прав дітей, специфіка якого обумовлюється як особливостями вікового, фізичного та психічного стану дітей, так і сферою діяльності органів державної влади щодо охорони, захисту та гарантування їх прав і свобод.

Складнощі у захисті прав дитини є різноплановими та багатоаспектними, при цьому, вони не обмежуються конкретними особами або країнами. Це проблема, яка виникає в різних соціальних і економічних умовах, незалежно від форми правління – чи то демократична, чи тоталітарна, стосується дітей різного віку та статі і може виникати як у сім'ях, так і поза ними.

Водночас, хоч як би ми не хотіли цього усвідомлювати, кожен неповнолітній громадянин України внаслідок воєнної агресії російської федерації проти України зазнав порушень своїх основних прав, закріплених у Конституції України та нормах міжнародного права, таких як: право на особисте життя та захист від посягання на нього, право на розвиток, здоров'я, турботу, право на відпочинок та на дозвілля, право на освіту і родину. Та це, на жаль, не весь перелік порушених прав.

Тому дослідження ролі парламенту у взаємодії з громадянським суспільством щодо захисту прав дітей є надзвичайно актуальним.

Питання забезпечення захисту прав дітей досліджували Н. Крестовська, А. Ніколайчук, Н. Опольська, І. Позігун, Г. Янова та інші.

Водночас, незважаючи на значний науковий доробок з зазначеної проблематики захисту, окреслення ролі парламенту у взаємодії з громадянським суспільством щодо захисту прав дітей потребує додаткового дослідження.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є визначення ролі парламенту у взаємодії з громадянським суспільством щодо захисту прав дітей.

Для досягнення поставленої мети потребують вирішення такі *завдання*:

- розглянути теоретичні засади дослідження прав дитини;
- проаналізувати міжнародні стандарти захисту прав дітей;
- охарактеризувати основні засади формування та реалізації державної політики захисту прав дітей в Україні;
- виявити виклики захисту прав дітей в Україні в умовах воєнного стану;
- окреслити роль парламенту у взаємодії з громадянським суспільством щодо захисту прав дітей.

Об'єкт дослідження – процес взаємодії парламенту з громадянським суспільством.

Предмет дослідження – роль парламенту у взаємодії з громадянським суспільством щодо захисту прав дітей.

Методи дослідження. Застосування методів узагальнення, аналізу та синтезу уможливило визначення змісту понять «права дитини».

Системний метод застосовувався для здійснення теоретико-методологічного узагальнення наукових концепцій, розробок вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених дослідженню прав дитини.

Компаративний метод став важливим інструментом розкриття етапів формування та реалізації державної політики захисту прав дітей в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів. Кваліфікаційна магістерська робота є комплексним дослідженням з публічного управління, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати щодо шляхів вдосконалення виборчого процесу. Основні положення, що мають елементи новизни, полягають у такому:

удосконалено:

підхід до визначення етапів розвитку державної політики захисту прав дітей в Україні, пов'язаних з її формуванням, становленням, розвитком, вдосконаленням, перереформатуванням та трансформацією;

дістало подальшого розвитку:

визначення ролі парламенту щодо захисту прав дітей в частині: реалізації

його законотворчої функції шляхом прийняття нормативно-правових актів направлених на забезпечення захисту прав дітей, окреслення засад внутрішньої і зовнішньої політики у цій сфері, визначення відповідних загальнодержавні програм, встановлення джерел та обсягів фінансування заходів державної політики, направлених на захист прав та інтересів дітей, застосування інструментів парламентського контролю, зокрема, проведенням відповідних парламентських слухань та розслідувань в рамках роботи тимчасових слідчих комісій, діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, направленої на надання довідково-консультаційної допомоги, розшук та повернення дітей, міжнародне співробітництво, направлене на привернення уваги до проблеми викрадення та депортації дітей.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що отримані результати, основні теоретичні положення і висновки можуть бути використані в процесі подальшого поглибленого дослідження проблеми захисту прав дітей, викладачами у навчальному процесі, а також у розробці навчальних програм для підготовки слухачів за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування».

Апробація результатів дослідження. Окремі аспекти дослідження опубліковані у збірнику тез доповідей IV-го Конгресу парламентаристів на тему: «Конституційний вимір українського цивілізаційного вибору» (Київ, 28 черв. 2023 р.).

Структура та обсяг кваліфікаційної магістерської роботи. Кваліфікаційна магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 73 найменування. Загальний обсяг роботи становить 72 сторінки, із них 65 сторінок основного тексту. Робота містить 1 таблицю, 1 рисунок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ

1.1. Розуміння поняття прав дитини

Необхідність розвитку громадянського суспільства, будівництва демократичної, соціальної та правової держави неможлива без встановлення в суспільній свідомості принципів визнання та строгого дотримання прав та свобод дитини, її захисту, орієнтації всіх державних інститутів у сфері охорони дитинства та посадових осіб на забезпечення реалізації інтересів дитини.

Серед ключових тенденцій цього процесу відзначається поширення у суспільній свідомості усвідомлення того, що дитина є визначальним, основним фактором, а здобуваючи певний вік, вона стає активним суб'єктом, що має свої власні права.

Розгляд питань, пов'язаних із правами та свободами дитини, яка ще не досягла 18-річного віку, є неможливим без уточнення та розкриття сутності таких понять, як «права», «свободи», «права людини», «права дитини». Для глибшого розуміння змісту захисту прав дитини ключове значення має визначення та встановлення взаємозв'язку між цими основними термінами.

Насамперед зауважимо, що «поняття «право» вживається в гегелівській філософії права в наступних основних значеннях: право як воля (ідея права); право як визначена ступінь і форма волі (особливе право); право як закон (позитивне право)» [9, с. 268].

Зокрема, О. Сліпушко визначає «право» як «основний спосіб здійснення політичної влади, регулювання суспільних відносин за допомогою системи встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил поведінки (норм), які уособлюють волю, інтереси, потреби соціальних суб'єктів і є регулятором суспільних відносин» [57, с. 196].

Свою чергою, В. Астахов та М. Панов розглядають «право» в якості «однієї з нормативних систем, яка регулює відносини в суспільстві, дії й

поведінку людей, функціональних об'єднань і державних органів» [2, с. 45].

Варто зауважити, що Великий тлумачний словник сучасної української мови містить дефініцію, згідно з якою «право – це інтереси певної соціальної групи, які спираються на закон, релігійні постулати, давні звичаї тощо» [5, с. 917].

На сьогодні, в українському суспільстві значна кількість вчених і практиків, які досліджують аспекти прав та свобод дитини, спрямовані на віднесення їх до аспектів матеріальної підтримки сім'ї з боку держави або аналізу статистичних даних щодо рівня національного усиновлення, дитячої безпритульності та дитячої злочинності. Безсумнівно, ці показники мають важливі.

Інші вчені вказують на той факт, що через залишковий підхід до визначення прав людини в державі та суспільстві взагалі, відсутнє повноцінне розуміння глибокого переплетіння цих проблем. Вони також наголошують на тому, що термін «права дитини» має достатньо нечітке визначення [17].

О. Скакун зазначає, що «багато прав дитини збігаються з правами людини» [58].

Конституція України установлює традиційний підхід до розуміння прав людини, визначаючи основну систему прав, свобод і обов'язків людини і громадянина [25].

В. Абрамов підходить до розуміння прав дитини як до тих прав людини, які спеціально адаптовані до потреб та особливостей дітей. Ця лаконічна формула не розгортає всіх аспектів прав дитини, проте автор вважає її доцільною через те, що вона дозволяє відзначити ознаки, які властиві суб'єктивним правам особи, і застосовувати їх до прав дитини, враховуючи при цьому віковий фактор – неповноліття [42].

Такої думки дотримується і Н. Крестовська, вказуючи на методи впровадження загальних стандартів прав людини в рамках норм, що стосуються прав дитини [29].

І. Котляр, висловлюючи критику твердження про самостійність чи первинність прав дитини у структурі прав людини, відкинув науковий характер

такої точки зору і відзначив, що її основу складає звертання до більшої уваги держави до проблем прав дитини [42].

Указані наукові точки зору є обґрунтованими, оскільки концепція "права та свободи людини та громадянина" охоплює весь спектр конституційних та інших прав і свобод особи. Розглядаючи права дитини як адаптовані до дітей, слід відзначити, що права людини представляють собою конкретні можливості, необхідні для існування та розвитку в конкретно-історичних умовах. Ці права об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і повинні бути загальними та рівними для всіх осіб [52].

Визначаючи людину, слід враховувати її природні аспекти як біосоціальної істоти, одного з видів життя на Землі. Вона володіє здатністю до мислення, творчості та використання інструментів для задоволення своїх потреб. Людина оперує чіткою мовою, що служить засобом виразної комунікації, та може нормально розвиватися лише в умовах активного спілкування з іншими представниками свого виду [30].

Якщо приймати до розгляду визначення, згідно з якими права дитини представляють собою права людини, адаптовані до дітей, важливо відзначити, що у зв'язку з віковими особливостями розвитку діти можуть не мати чіткої і виразної мови та інших навичок, які визначені у цьому визначенні. У зв'язку з цим виникає суперечливість у можливості адаптації прав людини до прав дитини.

Саме тому, ми підтримуємо позицію, відповідно до якої можливо доцільно розширити вказане визначення, додавши, що людина є біосоціальною істотою, однією з форм життя на Землі, яка має здатність до мислення, творчості та використання інструментів для задоволення своїх потреб. Вона володіє чіткою та виразною мовою і може нормально розвиватись лише в умовах широкого і глибокого спілкування з іншими представниками свого виду. Також, будь-який член людського роду, який, залежно від вікових особливостей, стану здоров'я чи інших обставин, не володіє зазначеними навичками та вміннями, слід розглядати в рамках цього визначення.

Також в науковому доробку зустрічаємо і інший підхід до тлумачення прав

дитини. Так, Є. Лактункіна зазначила, що «права дитини відповідають по своїй структурі загальним правам і свободам, що належать усім громадянам у рівній мірі. Разом з тим, це група прав, яка належать виключно дітям до 18 років» [42].

На думку С. Коталейчука, «права неповнолітніх – це комплекс прав і свобод, який характеризує правовий статус неповнолітніх із урахуванням особливостей розвитку людини до досягнення нею віку повноліття» [30].

Таким чином, розглядаючи думки науковців щодо тлумачення прав дитини можна виокремити два ключові підходи.

Більшість науковців, зокрема В. Абрамов, Н. Крестовська, І. Котляр, О. Скакун, висловлюють підтримку першого підходу, вважаючи, що права дитини виникають як наслідок прав людини. Вони доводять, що ознаки, характерні для суб'єктивних прав особи, адаптуються до вікових особливостей дитини.

Вчені вказують, що під час втілення прав у конкретних правовідносинах з неповнолітніми виявляються сталими ознаками, які відокремлюють права дитини в системі прав людини. Вперше, дія прав дитини обмежена визначеними часовими рамками, що означає, що ці права діють лише протягом певного періоду у житті кожної особи - з моменту народження до досягнення повноліття. Другою суттєвою ознакою прав дитини є їх комплексний характер, який охоплює різні галузі права [29].

Зокрема, Н. Опольська вважає, що «до ознак прав дитини варто віднести також залежність їх реалізації від батьків (осіб, що їх заміщують), вчителів та ін.» [42].

Прибічники іншого підходу, зокрема Є. Лактункіна та С. Коталейчук, стверджують, що права дитини складають окрему категорію прав, притаманну тільки особам до 18 років. Ці права характеризуються виключно їхнім правовим статусом, але за своєю структурою вони відповідають загальним правам та свободам людини.

Е. Костіна наводить власне визначення терміну «права дитини», трактуючи останні як «специфічні потреби та інтереси особливої соціально-демографічної, найбільш незахищеної та уразливої групи населення із соціальною і

психологічною незрілістю, особливим психологічним сприйняттям навколишнього середовища, які необхідні для їх існування, виховання та розвитку» [26].

У академічному середовищі тривають обговорення стосовно доцільності використання термінів «права» та «свободи» дитини. Одні правозахисники нахилиються до роз'єднання цих понять, виокремлюючи як права, так і законні інтереси дитини. Інші, навпаки, об'єднують ці терміни, розглядаючи їх як тотожні. Деякі юристи використовують обидва терміни, проте надають їм неоднозначне визначення. Для успішного проведення нашого дослідження важливим є розкриття суті понять прав, свобод та законних інтересів дитини.

О. Скакун трактує права та свободи дитини, як тотожні терміни, підкреслюючи, що «права дитини – це можливості (або свободи) неповнолітньої людини, необхідні для її існування, виховання і розвитку» [58].

Вважають дискусійним це питання П. Рабинович та М. Хавронюк, вказуючи, що «відмінність між правами та свободами (якщо не вважати їх тотожними) однозначно не з'ясована навіть на загальнотеоретичному рівні» [52].

Під час ретельного аналізу досліджень окремих вчених між правами та свободами дитини можна виявити сталі відмінності.

Н. Шукліна вказує, що «свободи – це спроможність діяти відповідно до своїх інтересів та мети; як можливість власного незалежного вибору того чи іншого рішення. Громадські свободи тлумачаться, як встановлена і гарантована законом сфера автономії громадянина по відношенню до держави, державної влади, інших громадян. Це свобода певних дій, волевиявлень, свобода вираження думок, вимог і міркувань політичного порядку або право громадянина на невтручання органів держави й інших громадян у сферу його особистих переконань» [60].

Ми підтримуємо думку С. Бобровник, яка зазначила, що «свободи особи – це нормативно закріплені можливості, що мають певні особливості у порівнянні з правами. Надаючи свободи, держава робить акцент на визнанні людини у певних сферах суспільної діяльності. Це виявляється у самостійному

виборі суб'єктом свого способу життя, діяльності та поведінки в умовах, що надаються державою і суспільством. Свободи, у свою чергу, надають можливість встановити певну межу, що визначає можливості втручання держави у життя особи» [4].

Зокрема, Конституція України закріплює «свободу віросповідання, що гарантує можливість приймати певну релігію, змінити свої релігійні переконання, мати, поширювати релігійні та нерелігійні погляди, здобувати релігійну або світську освіту» [73].

О. Негодченко висуває актуальний підхід, вказуючи на те, що основна різниця між правами та свободами полягає у тому, що у випадку прав у особи існує обов'язок влади виконати певні дії, спрямовані на забезпечення реалізації цих прав. У контексті свобод, це певна сфера життя індивіда, до якої влада не повинна втручатися. Розбіжність між термінами «права» та «свободи» у суттєвому аспекті полягає в тому, що «свободи» передбачають невтручання держави у їхнє здійснення, тоді як «права» прямо враховують можливість втручання для сприяння їх реалізації [38].

Важливо відзначити особливості свобод дитини. Існує можливість, що батьки можуть застосовувати певний «неформальний» тиск, обмежуючи можливість дитини вільно виражати свої свободи. Наприклад, батьки можуть обмежувати можливість дитини відвідувати релігійні установи або, навпаки, відмовляти у вільному виборі інших аспектів її життя. Таким чином, наша позиція полягає в тому, що для успішної реалізації свобод дитини необхідна активна підтримка від державних органів та громадських організацій.

Таким чином, хоча права та свободи дитини можуть бути розглянуті як схожі поняття, важливо визначити їхні відмінності, оскільки це допомагає глибше розібратися у проблематиці.

Свободи дитини представляють собою закріплену в законі та гарантовану можливість дитини задовольняти особисті потреби та інтереси, які впливають із її вікових особливостей у фізичному, інтелектуальному та культурному розвитку. Це включає в себе можливість здійснення незалежного вибору, свободу висловлення думок, і невтручання у сферу особистих переконань та

інше.

Основна різниця між правами та свободами дитини, на нашу думку, полягає в тому, що більшість прав дитина має з самого народження (наприклад, право на життя, право на охорону здоров'я і інші). У той час як використання закріплених законодавством свобод в дитини до певного віку не можливе, оскільки їх реалізація вимагає певного рівня фізичного, інтелектуального і культурного розвитку.

Певні аспекти дитячої автономії, що є законодавчо визнаною, не завжди отримують визнання з боку батьків, вчителів та вихователів. Крім того, межа між правом батьків на виховання дитини та свободами дитини у відсутності втручання в особисте життя є дуже тонкою, що робить це питання складним для врегулювання на законодавчому рівні.

Таким чином, права дитини представляють собою об'єктивно визначені соціально-економічним рівнем суспільного розвитку юридично гарантовані можливості задоволення потреб та інтересів дитини, а їх реалізація є необхідною умовою для нормального життя та гармонійного розвитку дитини і може здійснюватися самою дитиною або за допомогою інших осіб. Тобто, це юридичні можливості, які випливають з прав людини і є загальними та рівними для всіх дітей до 18 років. Розділяючи позицію прихильників першого підходу, ми дотримуємося думки, що такий підхід розширює обсяг та значення прав дитини, а не звужує їх порівняно з правами людини.

1.2. Принципи захисту прав дитини

Існує кілька підходів до визначення системи принципів, які визначають реалізацію, охорону та захист прав дитини.

Так, О. Старовойтов виділяє «принцип неприпустимості дискримінації дитини, принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини, принцип вільного виразу дитиною своїх власних поглядів, принцип дотримання прав дитини на виживання і здоровий розвиток, принцип особливого захисту та охорони дітей» [42].

Вказані принципи відіграють значущу роль у сфері міжнародно-правового захисту прав дитини. Проте, на наш погляд, принцип гарантування прав дитини на виживання і здоровий розвиток можна належним чином сформулювати як принцип забезпечення її права на життя, здоров'я та всебічний розвиток.

Є. Лактюнкіна вказує, що «принципи здійснення прав дитини характеризують їх суть та призначення в суспільстві, визначають основний зміст правового статусу дитини. Дослідниця запропонувала виділити загальні принципи правового захисту дитини: принцип особливого державного захисту прав дитини та принцип публічності прав дитини» [42].

Цей підхід узгоджує потребу в особливому захисті прав дитини з боку держави та визнання дитини як активного суб'єкта, що має належні права та свободи.

Українськими науковцями відзначено, що «ювенальне право України ґрунтується на таких принципах: пріоритетності прав дитини, принципі рівності дітей незалежно від будь-яких обставин їхнього народження або актуального стану, принцип пріоритетності сімейних форм виховання, принцип протекціоналізму, принцип обов'язкової підготовки до дорослого життя, принцип поваги та толерантності, принцип забезпечення участі дітей у суспільному житті, принцип «*parens patriae*», тобто прямої державної опіки над дитиною, принцип позитивної дискримінації (встановлення мінімального віку, з якого можливе притягнення дитини до юридичної відповідальності), принцип заохочення інституцій громадянського суспільства до дій в інтересах дітей» [29].

О. Наливайко, досліджуючи принципи правового захисту людини, відносить до останніх «принцип невідчужуваності та непорушності прав та свобод людини; принцип гарантованості і довічності прав і свобод людини, конституційної рівності перед законом, принцип особистої недоторканності, принцип права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, принцип відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальних чи моральних збитків, що завдані незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади,

принцип недопустимості зворотної дії закону, принцип права на правову допомогу, принцип необов'язковості виконання явно злочинного наказу чи розпорядження, принцип недопустимості притягнення до юридичної відповідальності за одне й те саме правопорушення, принцип невинуватості, принцип недопустимості обмеження конституційних прав і свобод, принцип звільнення від відповідальності за відмову давати показання або пояснення» [36].

За нашим переконанням, такий підхід розкриває основні принципи правового захисту особи і може бути адаптований для забезпечення правового захисту прав та свобод дитини.

Основним принципом правового захисту вважається принцип невідчужуваності та непорушності прав та свобод, який закріплено у статті 21 Конституції України. Дослідники вказують на те, що суть цього принципу полягає в тому, що основні права та свободи людини є невідчужуваними і належать кожній особі від народження, а не надаються державою [25].

Частиною 2 ст. 25 Цивільного кодексу України передбачено, що «правоздатність людини виникає у момент її народження, проте у випадках, встановлених законом, охороняються й інтереси зачатої, але ще не народженої дитини» [37].

Також існують різні точки зору щодо визнання прав ненародженої дитини. Деякі дослідники стверджують, що момент зачаття є початком життя, тоді як інші виокремлюють різні періоди внутрішньоутробного розвитку як початок життя людини. Наразі відсутній єдиний та несуперечливий підхід до цього питання.

Частиною 1 ст. 6 Закону України «Про охорону дитинства», «дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я» [48].

На нашу думку, ці критерії є умовними, і питання про початок життя залишається предметом дискусій. Дитина потребує особливого захисту ще до народження, тому ми вважаємо, що її права стають невідчужуваними з моменту визнання її життєздатною. У цьому контексті принцип невідчужуваності та

непорушності прав та свобод дитини означає, що основні права та свободи є невідчужуваними і належать кожній дитині з моменту початку її життя (а не з народження), з урахуванням невідчужуваності прав матері.

Такий підхід до пояснення цього принципу, на нашу думку, не відмовляє правам дитини на життя в утробі матері і не обмежує права жінки.

Основним принципом щодо правового захисту дитини є принцип гарантії її прав та свобод. Це передбачає наявність системи гарантій, спрямованих на забезпечення реалізації прав та свобод дитини. При застосуванні цього принципу до правового захисту дитини слід враховувати його обмеження віковими рамками. Після досягнення повноліття, вбачаємо, що принцип гарантії прав та свобод дитини перетворюється в принцип гарантії та довічності прав та свобод людини.

Принцип «рівності прав та свобод дитини», визначений статтею 3 Закону України «Про охорону дитинства», полягає в тому, що «всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, здоров'я чи будь-яких інших обставин, мають рівні права та свободи. Держава гарантує усім дітям рівний доступ до безоплатної юридичної допомоги, необхідної для забезпечення захисту їх прав» [48].

Ключовим принципом щодо правового захисту дитини є принцип пріоритетності її прав, що також визнається як основний принцип ювенального права. Деякі науковці наголошують на тому, що найкращим критерієм в прийнятті законів в даній сфері є врахування та забезпечення найвищих інтересів дитини [29]. Основна ідея зазначеного принципу у контексті захисту прав дитини полягає в тому, що, не дивлячись на принцип рівності перед законом для всіх громадян, діти є найбільш вразливою групою населення, тому для них необхідний особливий захист та турбота.

Один із принципів захисту прав дитини полягає в стимулюванні активної участі дитини в захисті її власних прав. Цей принцип ґрунтується на можливості дитини звертатися до відповідних органів для захисту своїх прав.

Так, дитина має можливість звернутися до органів опіки та піклування,

служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей, молоді, а також інших державних та місцевих установ та організацій для отримання захисту своїх прав і припинення випадків жорстокого поводження.

Держава, через свою систему установ, таких як органи опіки та піклування, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї та інші, має зобов'язання забезпечувати надання допомоги дитині та особам, які про неї піклуються, з метою запобігання та ліквідації випадків порушення прав дитини. Після досягнення 14 років дитина може особисто звертатися за захистом своїх прав до суду, оскаржувати дії або бездіяльність відповідальних осіб, а також оскаржувати рішення державних та місцевих органів у відповідності до законодавства.

Принцип права на допомогу у захисті прав та свобод дитини передбачає, що діти до певного віку не можуть самостійно захищати свої права. Отже, особи, які мають право здійснювати захист прав дитини, включають батьків, осіб, які їх заміщують, органи опіки та піклування, громадські організації та інші компетентні структури. До чотирнадцятирічного віку інтереси дитини в суді можуть представляти батьки, опікуни та інші уповноважені особи. Після досягнення чотирнадцятирічного віку дитина також має право на отримання допомоги у захисті своїх прав та свобод, включаючи консультації, бесіди та активні заходи, спрямовані на захист її прав та свобод.

Вказаний принцип набуває особливого значення у зв'язку з тим, що через вікові особливості дитина не завжди може ефективно захищати свої права, навіть після досягнення чотирнадцятирічного віку. Більше того, слід відзначити, що суспільство не завжди готове належним чином сприймати спроби дитини самостійно захищати свої права, оскільки сучасні структури можуть бути не до кінця готові до таких ініціатив.

Серед принципів ювенального права Н. Крестовська звернула увагу на принцип «пріоритетності форм сімейного виховання дитини» [29]. Цей принцип також виступає як складова частина системи правового захисту дитини. Батьки та особи, що їх заміщують, мають право та обов'язок брати участь у захисті прав своєї дитини, не лише в межах сімейного оточення, але й

в суспільстві загалом.

Ключовим принципом у сфері правового захисту, на нашу думку, є принцип вживання толерантних заходів покарання та пом'якшення особистої відповідальності дитини. Суть цього принципу полягає у забезпеченні права дитини на збереження гідності, особистої безпеки, здоров'я та інших аспектів її життя.

Як зазначають експерти, «особиста безпека складається з індивідуальної свободи, фізичної недоторканості, моральної недоторканості, психічної недоторканості» [36].

Зазначимо, що справа забезпечення емоційного та психічного благополуччя дитини є досить складною, оскільки особисті свободи дитини можуть перетинатися з правом батьків на виховання.

Пунктом 3. ст. 151 Сімейного кодексу України обумовлено, що «батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства» [63]. Своєю чергою, пункт 7 ст. 150 Сімейного кодексу України забороняє «фізичні покарання дитини батьками, а також застосування інших покарань, що принижують людську гідність дитини» [63], водночас законодавчий акт не надає чітке визначення терміну «людська гідність дитини» [63].

Розглядаючи аспекти гідності дитини, важливо відзначити, що вона, починаючи з народження, володіє загальною гідністю людини, невіддільною від індивідуальних особливостей, і включає в себе такі якості, як доброта та людяність, притаманні кожній особі. З розвитком дитини формуються стандарти власної поведінки, сприйняття дій інших, моральне та правове оцінювання, що сприяє розвитку її особистої гідності.

За рахунок неправильного виховання в умовах, де відсутня повага до особистості дитини, виникає складність у розвитку особистої (власної) гідності дитини. З цього погляду, концепцію гідності дитини слід сприймати як поєднання суспільної важливості дитини, вроджених людських якостей, які притаманні кожній особі як біосоціальній істоті, а також особистих якостей дитини і її самооцінки, що формуються протягом процесу розвитку.

Зважаючи на відсутність у законодавстві, яке визначає специфіку охорони дитинства, визначення терміну «людська гідність дитини», доцільно доповнити статтю 1 Закону України «Про охорону дитинства» вказаним поняттям. Крім того, розділяємо позицію, що «покарання дитини має бути толерантним. Воно не повинно суперечити людській гідності дитини, має бути спрямованим не на завдання дитині психічних та моральних страждань, а на виправлення поведінки дитини й застосовуватись у крайніх випадках» [42].

Виховання дитини включає важливий принцип – толерантність у питаннях покарання та пом'якшення особистої відповідальності. Цей принцип спрямований на захист дітей від будь-яких дій, які можуть принижувати людську гідність або завдавати фізичної чи психічної шкоди. Він є основою захисту дітей, які мають проблеми з законом, сприяє зниженню рівня дитячої злочинності та зменшенню кількості дітей, які піддаються позбавленню волі.

Згідно з вищезазначеним принципом, особистою відповідальністю дитини, яка вчинила злочин, є використання виправних заходів. У виняткових випадках може бути призначена юридична відповідальність за скоєне правопорушення.

Ключовим принципом захисту прав дитини є відстоювання ідеї недопущення найгірших форм дитячої праці. Цей принцип передбачає запобігання та припинення найгірших форм дитячої праці, введення заходів для виведення дітей із сфери праці та їхнього повернення до навчання в школі.

Україною ратифікована Конвенція Міжнародна організація праці «Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці», що визначає метою «викорінення дитячого рабства, примусової праці, проституції, порнографії та інших форм небезпечної праці та експлуатації дітей» [29].

Розглядаючи принципи правового захисту прав та свобод дитини, слід відзначити наявність їх порушень нормами законодавства України. Зокрема пунктом 2 ст. 173 Сімейного кодексу України, передбачено, що «при вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків» [63]. Таким чином, встановлюючи презумпцію щодо права власності батьків на майно, законодавець передбачив, що обов'язок довести протилежне

лежить на дитині (або її представнику). На наш погляд, це порушує принцип пріоритетності прав дитини і суперечить найкращому захисту інтересів дитини.

Отже, основні принципи правового захисту дитини представляють собою вихідні положення, закріплені в міжнародних договорах та національному законодавстві. Ці принципи визначають основні напрямки правового впливу, спрямовані на регулювання суспільних відносин у сфері прав та свобод дитини. До них відносимо: принцип невідчужуваності та непорушності прав та свобод дитини, принцип гарантованості, принцип пріоритетності прав та свобод дитини, принцип активності дитини у захисті своїх прав та свобод, принцип пріоритетності сімейних форм виховання, принцип толерантності покарання та пом'якшення особистої відповідальності дитини, принцип недопущення найгірших форм дитячої праці.

1.3. Механізм забезпечення прав дитини

Механізм забезпечення прав і свобод дитини можна розглядати як систему взаємодіючих загальносоціальних та юридичних факторів, а також засобів і заходів. Ці компоненти спільно створюють необхідні юридичні і фактичні умови для ефективної реалізації, захисту та охорони прав та свобод дитини. Основним завданням цього механізму є створення умов для всебічного розвитку дитини, а також забезпечення захисту та відновлення порушених чи оскаржених прав і свобод, формування правової культури та правосвідомості як у самої дитини, так і суспільства у цілому.

Дослідники вказують на основні складові механізму забезпечення прав людини, які включають механізм реалізації, механізм охорони та механізм захисту.

Механізм охорони представляє собою комплекс правових заходів, нормативно-правових актів і відповідних правовідносин, спрямованих на передбачення та запобігання порушень прав дитини, а також забезпечення правомірної поведінки суб'єктів, які взаємодіють у сфері правового статусу дитини.

О. Зайчук, А. Заєць відзначають, що «реалізація прав – це втілення приписів правової норми у діяльності суб'єктів. А механізм реалізації права – це діяльність суб'єкта права, зобов'язаної сторони, законодавчого органу, правозастосовчого органу та наявні юридичні норми, які регулюють їх діяльність. Розрізняють три основні форми реалізації права: використання, виконання та дотримання» [29].

Спираючись на вказане твердження, механізм реалізації прав дитини визначається як сукупність заходів та дій суб'єктів, таких як законодавчі органи, правозастосовні установи, батьки, інші особи або сама дитина, спрямованих на використання, виконання та дотримання прав та свобод дитини. Цей механізм також спрямований на формування засобів та факторів, які створюють умови для повноцінної реалізації прав дитини.

С. Несинова підходить до розгляду механізму захисту прав дитини, як до «єдиної злагодженої системи державних органів та громадських організацій, які на основі чинного законодавства з метою захисту прав неповнолітніх контролюють, координують та безпосередньо беруть участь у запобіганні, виявленні та припиненні порушень прав неповнолітніх шляхом усунення причин та умов цих порушень і притягнення до юридичної відповідальності винних осіб» [39].

Відзначаючи значущість механізму захисту прав дитини, вважаємо, що це динамічне правове явище, в якому можуть бути застосовані не лише державні та громадські органи, але й інші інституції. Крім того, приведення відповідальних осіб у юридичну відповідальність за порушення прав та свобод дитини, на наш погляд, представляє собою результат системної роботи, спрямованої на запобігання, виявлення та припинення порушень, і тому визначення цього процесу може бути об'єктом обговорення.

На наш погляд, більш прийнятним визначенням механізму правового захисту, що відображає його сутність, є те, яке наводить О. Наливайко, розглядаючи його, як «динамічну систему правових форм, засобів і заходів, дія і взаємодія яких спрямовані на запобігання порушенням прав людини чи на їх відновлення в разі порушення» [64].

Механізм захисту прав та свобод дитини представляє собою взаємодію динамічної системи правових форм, засобів та заходів. Ця взаємодія проявляється у діяльності державних органів та інституцій громадянського суспільства з метою запобігання порушенням прав та свобод дитини, виявлення таких порушень та відновлення правомірного стану.

Досліджуючи складові частини механізму захисту прав дітей, С. Несинова звернула увагу на те, що до останніх «належать суб'єкти, об'єкт, нормативно-правова база, форми, методи, гарантії, мета» [39].

Наша позиція полягає в тому, що до компонентів механізму гарантування прав та свобод дитини, крім вже вказаних елементів, слід включити також процеси правового виховання та правової соціалізації дитини, які виявляють значущий вплив на забезпечення її прав.

Учасники суспільних відносин у сфері правового статусу дитини, які мають юридичні права і обов'язки – суб'єкти механізму захисту прав дітей – різноманітні і включають органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадські організації, правоохоронні органи, навчальні та оздоровчі заклади та інші. Цей перелік може бути розширений та диференційований, але важливо враховувати, що вони здійснюють певні дії, які створюють належні юридичні та фактичні можливості для реалізації, охорони та захисту прав та свобод дитини.

Суспільні відносини у сфері правового статусу дитини охоплюють об'єкти, які включають матеріальні і нематеріальні блага. Ці блага є необхідними для повноцінного фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного та соціального розвитку дитини.

У нормативно-правову базу входять правові норми, що визначаються як нормативно-правові акти матеріального і процесуального характеру. Ці акти передбачають та закріплюють права дитини, визначають порядок їх реалізації, забезпечення та юридичну відповідальність за порушення цих прав.

Форми та методи реалізації механізму забезпечення прав та свобод дитини включають в себе різноманітні завдання, компетенцію відповідних органів, а також заходи правозахисного, превентивного та організаційного впливу.

Головною метою механізму є забезпечення належних умов для всебічного розвитку дитини, а також охорона, реалізація та захист її прав і свобод. Важливим завданням також є формування правової культури та правосвідомості серед молодого покоління.

Оцінюючи загальні труднощі, які існують у процесі забезпечення прав та свобод дитини в Україні, можна зазначити, що більшість проблем пов'язана не тільки з відсутністю необхідної системи органів державної влади, але й з необхідністю проведення реформ для удосконалення їхньої функціональності. В цьому контексті важливо визначити, що гарантії захисту прав і свобод дитини включають юридичний, економічний, політичний та організаційний компоненти.

Отже, механізм забезпечення прав і свобод дитини представляє собою систему взаємодіючих загальносоціальних умов, юридичних передумов і нормативних засобів, що створюють належні юридичні і фактичні умови для реалізації, охорони та захисту її прав і свобод.

Висновки до розділу 1

Визначено, що права дитини представляють собою об'єктивно визначені соціально-економічним рівнем суспільного розвитку юридично гарантовані можливості задоволення потреб та інтересів дитини, а їх реалізація є необхідною умовою для нормального життя та гармонійного розвитку дитини і може здійснюватися самою дитиною або за допомогою інших осіб. Тобто, це юридичні можливості, які впливають з прав людини і є загальними та рівними для всіх дітей до 18 років.

Встановлено, що основні принципи правового захисту дитини представляють собою вихідні положення, закріплені в міжнародних договорах та національному законодавстві. Ці принципи визначають основні напрямки правового впливу, спрямовані на регулювання суспільних відносин у сфері прав та свобод дитини. До останніх віднесено: принцип невідчужуваності та непорушності прав та свобод дитини, принцип гарантованості, принцип

пріоритетності прав та свобод дитини, принцип активності дитини у захисті своїх прав та свобод, принцип пріоритетності сімейних форм виховання, принцип толерантності покарання та пом'якшення особистої відповідальності дитини, принцип недопущення найгірших форм дитячої праці.

З'ясовано, що механізм забезпечення прав і свобод дитини представляє собою систему взаємодіючих загальносоціальних умов, юридичних передумов і нормативних засобів, що створюють належні юридичні і фактичні умови для реалізації, охорони та захисту її прав і свобод.

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНІ ТА ВІТЧИЗНЯНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

2.1. Міжнародні стандарти захисту прав дітей

Ключовим регулятором відносин, пов'язаних із захистом прав, свобод та інтересів дитини, є міжнародні правові акти у сфері захисту прав дітей. До цього переліку входять міжнародні договори, резолюції міжнародних організацій, таких як Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація праці, UNICEF (дитячий фонд ООН), Всесвітня організація охорони здоров'я, а також Комітет ООН у справах освіти, науки і культури.

Введення в дію міжнародних договорів, спрямованих на захист прав дітей, відбулося не раптово, а внаслідок тривалого етапу розвитку правового захисту прав та свобод дитини.

Потреба у захисті прав дитини виникла внаслідок того, що з розвитком суспільства діти стали активними учасниками правових відносин поряд із дорослими. Основними сферами цих відносин стали трудові відносини, зокрема фізична праця малолітніх на заводах і фабриках у ХІХ столітті в країнах Європи та Америки.

У цьому контексті, вразливість дітей була використовувана як роботодавцями, так і їхніми власними батьками. Малолітні, які ще не досягли фізичної та психологічної зрілості, ставали легшим об'єктом контролю і здебільшого піддавалися експлуатації, отримуючи меншу заробітну плату за свою працю. Цей вид праці негативно впливав на здоров'я, фізичний, психічний та соціальний розвиток дітей, а також уценьць позбавляв їх можливості отримати освіту.

З урахуванням необхідності захисту прав та інтересів дітей, 29 жовтня 1919 року Генеральна конференція Міжнародної організації праці прийняла Конвенцію № 5 «Про мінімальний вік прийняття дітей на роботу в промисловості», де визначила, що «діти, молодші за чотирнадцять років, не

приймаються на роботу і не виконують роботи на жодному з державних або приватних промислових підприємств» [24].

Ухвалення Конвенції про мінімальний вік в суттєвій мірі збільшило рівень захисту прав дітей, оскільки практика використання дитячої праці здійснювалася без забезпечення їхніх основних потреб.

Додатковою обґрунтовуючою причиною необхідності вирішення проблеми захисту прав і свобод дітей стали світові війни: Перша і Друга. Після Першої світової війни значна кількість дітей опинилася без належного батьківського піклування, а також лишилася без житла, достатньої їжі та інших необхідних ресурсів.

На початковому етапі визнання прав дитини на міжнародному рівні важливим кроком стало ухвалення Лігою Націй у 1924 році Женевської декларації про права дитини. Цей документ включає лише п'ять положень, але відіграв значущу роль у визначенні основних прав та принципів, які повинні бути забезпечені для захисту дітей.

У вказаних положеннях ми можемо розглядати початкову спробу конкретизації і захисту ключових інтересів дитини:

«1. Дитина має отримувати усі засоби, необхідні для її нормального матеріального і духовного розвитку.

2. Голодна дитина має бути нагодована; хвора дитина має бути доглянута; дитина у скрутні має отримати допомогу; сирота або безпритульна дитина має отримати притулок і догляд.

3. У лихі часи дитина першою має отримати допомогу.

4. Дитина повинна мати засоби для існування і захист від будь-яких форм експлуатації.

5. Дитина має бути вихована з усвідомленням того, що її кращі якості повинні служити іншим людям» [18].

У преамбулі Декларації прав дитини 1959 року вказано, що саме Женевська декларація прав дитини 1924 р. послужила основою формулювання засад захисту прав дітей [19].

Згодом, у 1946 році, після завершення Другої світової війни, з метою

захисту прав дітей при Організації Об'єднаних Націй було створено Міжнародний надзвичайний фонд допомоги дітям. Основною метою фонду стало надання допомоги дітям, життя яких було в небезпеці, та захист їхніх прав.

Вже через два роки, у 1948-му, Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Загальну декларацію прав людини [19]. У її положеннях, а саме статті 25, зазначено, що «материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом» [19, ст. 25].

Подальший розвиток принципу найкращих інтересів дитини знайшов відображення у Декларації прав дитини, яку прийняла Генеральна Асамблея ООН у 1959 році. У цьому документі було сформульовано десять принципів, які визначають дії всіх, хто відповідає за реалізацію всіх прав дітей, з метою забезпечення їм «щасливого дитинства» [13].

Основи сучасного розуміння принципу забезпечення найкращих інтересів дитини закладено Конвенцією про права дитини. Цей міжнародний документ, також відомий як Convention on the Rights of the Child, CRC або UNCRC, був підписаний у Нью-Йорку 20 листопада 1989 року та набрав чинності 2 вересня 1990 року [21].

Вищезазначені два документи, Декларація прав дитини і Конвенція про права дитини, є складовими Міжнародного білля про права людини.

У ході створення Конвенції про права дитини було враховано напрацювання, закладені у Женевській декларації прав дитини 1924 року [24] і Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю 20 листопада 1959 року [19], Загальній декларації прав людини [13], в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (зокрема, у статтях 23 і 24) [34], в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (зокрема, в статті 10) [35], додаючи статuti і певні документи, напрацьовані спеціалізованими установами та міжнародними організаціями, що опікуються питаннями благополуччя дітей.

Вперше у Конвенції про права дитини на міжнародному рівні було

проголошено «принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини в усіх діях» щодо дітей, водночас, протягом понад двадцяти років в міжнародному та національному законодавстві не має чіткого та єдиноначального визначення терміну «принцип правового забезпечення найкращих інтересів дитини».

Основною юридичною підставою для існування та діяльності Комітету з прав дитини, який відповідає за нагляд за виконанням державами-учасницями їхніх зобов'язань згідно з міжнародним договором та його факультативними протоколами, є Конвенція про права дитини.

Частина I Конвенції визначає права дітей, які можуть бути розподілені на чотири категорії [22]:

«1) керівні принципи – загальні вимоги до всіх прав: визначення поняття «дитина» (стаття 1), недискримінація (стаття 2), найкращі інтереси дитини (стаття 3), право на життя, виживання і розвиток (стаття 6), а також повага до поглядів дитини (стаття 12);

2) права виживання і розвитку – базові права на життя, виживання і розвиток потенціалу дитини: захист прав (стаття 4), право на керівництво з боку батьків (стаття 5), право на виживання і розвиток (стаття 6), право на реєстрацію, ім'я, громадянство, піклування (стаття 7), право на збереження індивідуальності (стаття 8), право на зв'язки з батьками (стаття 9), право на возз'єднання сім'ї (стаття 10), свобода думки, совісті та релігії (стаття 14), відповідальність батьків і державна підтримка (стаття 18), права дитини, яка позбавлена сімейного оточення (стаття 20), права дітей-біженців (стаття 22), права дітей з розумовими або фізичними вадами (стаття 23), право на охорону здоров'я та лікування (стаття 24), періодична оцінка лікування, наданого дитині (стаття 25), право на соціальне забезпечення (стаття 26), право дитини на належний рівень життя (стаття 27), право на освіту (стаття 28) і цілі освіти дитини (стаття 29).

3) права безпеки – захист від шкоди: захист прав (стаття 4), захист від викрадення (стаття 11), захист від будь-яких проявів насильства (стаття 19), захист дитини, яка позбавлена сімейного оточення (стаття 20), усиновлення (стаття 21), захист дітей-біженців (стаття 22) і дитяча праця (стаття 32).

4) права на участь – права активно висловлювати свою позицію: захист прав (стаття 4), повага до поглядів дитини (стаття 12), право вільно висловлювати свої думки (стаття 13), свобода думки, совісті та релігії (стаття 14), право на свободу асоціацій (стаття 15), право на приватність (стаття 16) і право на доступ до інформації (стаття 17)» [61].

На базі Конвенції про права дитини прийнято три факультативних протоколи, а саме:

1. 25 травня 2000 року – «Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії» [67];

2. 25 травня 2000 року – «Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах» [68];

3. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень від 19 грудня 2011 року [69].

Також міжнародними документами, що направлені на забезпечення захисту прав дітей, є:

«– Конвенція про обмеження нічної праці дітей та підлітків на непромислових роботах, 1946 р. – «встановлює часові обмеження нічної праці неповнолітніх на непромислових роботах»;

– Конвенція про стягнення аліментів за кордоном, 1956 р. – «встановлює спрощену процедуру стягнення аліментів на користь дитини, у тому випадку коли позивач і відповідач проживають у різних країнах»;

– Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, 1975 р. – «дитина народжена поза шлюбом повинна забезпечуватися батьком й матір'ю так само, як і дитина, яка народжена в шлюбі»;

– Конвенція про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення, 1993 р. – «створення гарантій для того, щоб міждержавне усиновлення відбувалось в найкращих інтересах дитини»;

– Конвенція про контакт з дітьми, 2003 р. – «забезпечення прав дитини на спілкування з одним з батьків або близькими родичами, які проживають окремо»;

– Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, 2007 р. – «захист прав дітей, які стали жертвами сексуального насильства та сексуальної експлуатації»» [72].

«Окрім обов'язкових для виконання конвенційних за своєю природою стандартів прав дитини, напрями удосконалення соціальної функції держави у сфері захисту прав дитини містяться також у рекомендаціях та резолюціях Парламентської Асамблеї Ради Європи та Комітету Міністрів Ради Європи, які відносяться до так званого «м'якого права», що не володіє властивістю формальної визначеності конвенційного права, не створює чітких прав та обов'язків, але дає загальну установку, показує напрям подальшого розвитку діяльності держави у певній сфері: Рекомендація ПАРЄ 1460 (2000) щодо започаткування Європейського омбудсмена з прав дитини; Рекомендація ПАРЄ 1596 (2003) щодо ситуації з дітьми мігрантами, Рекомендація ПАРЄ 1778 (2007), присвячена дітям — жертвам насильства, експлуатації та недбалого ставлення; Рекомендації КМРЄ (2003) 20 та (2008), присвячені проблематиці протидії правопорушень неповнолітніх та ювенальній юстиції та інші» [55].

Після завершення Другої світової війни, 11 грудня 1946 року Генеральною Асамблеєю ООН був заснований Міжнародний дитячий надзвичайний фонд ООН (UNICEF) з метою надання гуманітарної допомоги дітям у руйнівній післявоєнній Європі. Початково створений на тимчасових засадах, UNICEF отримав подовження своєї діяльності та розширення компетенції. У жовтні 1953 року Генеральна Асамблея розширила його функції і перейменувала в Дитячий Фонд ООН.

«Головним завданням UNICEF стало надання урядам країн допомоги з метою покращити умов життя дітей. Роботою UNICEF керує Виконавча Рада, яка складається з представників кожної держави, що обираються Економічною і Соціальною Радою на три роки. UNICEF у даний час підтримує програми, спрямовані на поліпшення життя дітей усюди, особливо в країнах, що розвиваються. У співробітництві з іншими установами ООН, урядовими й неурядовими організаціями UNICEF сприяє розвитку програм у сфері надання первинної медичної допомоги, харчування, очищення води і поліпшення

санітарних умов, ліквідації гендерної нерівності, а також продовжує надавати невідкладну допомогу і проводити відбудовні роботи у випадку надзвичайних подій» [11].

Права дітей в різних сферах також захищаються спеціалізованими установами ООН, такими як Міжнародна організація праці, Всесвітня організація охорони здоров'я, Організація ООН з питань науки, культури і мистецтва та інші.

Важливе значення в системі захисту прав дитини приділяється міжнародному судовому механізму, особливо Європейському Суду з прав людини (ЄСПЛ). Практика цього суду має велике пріоритетне значення для національної системи, надаючи додаткову можливість вирішувати питання правозахисників та громадян нації з питань правового розуміння. Європейський Суд з прав людини визнається як ефективний механізм захисту, забезпечуючи реалізацію права на справедливе правосуддя і відіграючи ключову роль у захисті основних інтересів дитини в міжнародній системі захисту прав людини [44].

Загалом, ефективна політика в інтересах дітей в будь-якій країні повинна базуватися на детальному знанні і глибокому розумінні реального становища дітей, їхніх потреб і оптимальних шляхів їх задоволення.

Отже, міжнародні стандарти захисту прав дітей визначаються міжнародно-правовими актами, такими як міжнародні договори та конвенції, що стають обов'язковими для виконання у країнах, які їх ратифікували. Крім того, до цих стандартів відносяться рекомендації та резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи та Комітету Міністрів Ради Європи. Ці акти можуть визначати напрямок подальшого розвитку діяльності держави у конкретній сфері, хоча вони не створюють чітких правових обов'язків.

Водночас, успішність норм міжнародного права залежить від ефективності правових механізмів, які можуть гарантувати їх виконання. Якщо політика держави та її правова система сприяють ратифікації та втіленню громадянами міжнародних норм права, то міжнародні стандарти захисту прав дитини можуть бути успішно реалізовані.

2.2. Основні засади формування та реалізації державної політики захисту прав дітей в Україні

«Права людини починаються з прав дитини» – цю загальноприйнятту в Європейському Союзі норму визнає і Україна.

Охорона прав дитини є невід’ємною частиною основних пріоритетів в нашій країні, оскільки ставлення до молодших членів суспільства, рівень їх безпеки та загальний розвиток, визначають цивілізованість та гуманність нашого суспільства.

За роки незалежності нашої держави процеси формування та реалізація державної політики захисту прав дітей пройшли ряд етапів (див. таблицю 2.1).

Таблиця 2.1

Етапи формування та реалізації державної політики захисту прав дітей в Україні

Назва етапу	Період	Характеристика етапу
Перший етап – формування державної політики захисту прав дітей	(1991-1995 рр.)	Ратифікація Україною Конвенції ООН про права дитини, прийняття ряду важливих законів України, визначення органів, відповідальних за питання соціально-правового захисту дітей.
Другий етап – становлення державної політики захисту прав дітей	(1996-2000 рр.)	Створення ЦОВВ у справах дітей, подальший розвиток національного законодавства щодо захисту прав дітей, ухвалення перших державних соціальних програм у сфері охорони дитинства.
Третій етап – розвиток державної політики захисту прав дітей	(2001-2010 рр.)	Ухвалення стратегічного документу – Закону України «Про охорону дитинства», удосконалення нормативно-правової бази щодо захисту прав дітей, у тому числі, імплементація норм міжнародного права, реформування державної системи опіки та піклування.
Четвертий етап – вдосконалення державної політики захисту прав дітей	(2011-2014 рр.)	Запровадження посади Уповноваженого з прав дітей, реалізація програм на виконання вимог Конвенції ООН про права дитини та досягнення цілей сталого розвитку.
П’ятий етап – переформатування державної політики захисту прав дітей	(2015-2021 рр.)	Розроблення та реалізація заходів щодо захисту прав дітей в умовах ведення військових дій, зміна підходів до інституційного догляду та виховання дітей та децентралізація повноваження з

		надання послуг у сфері охорони дитинства.
Шостий етап – трансформація державної політики захисту прав дітей	(з 2022 р.)	Трансформація державної політики у сфері захисту прав дітей зважаючи на суспільні виклики.

Формування стратегії державної політики щодо захисту прав дітей в Україні розпочалося із ратифікації Конвенції ООН про права дитини, що відбулося 27 лютого 1991 року. Цей міжнародний документ став основоположним для визначення правових стандартів у галузі захисту прав дітей.

Крім того, в цей період було прийнято ряд важливих законодавчих актів, зокрема Закони України: «Про освіту», «Основи законодавства України про охорону здоров'я», «Про фізичну культуру і спорт», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

У 1992 році була встановлена система центрів соціальних служб для молоді, що виступала соціальною інституцією, відповідальною за реалізацію соціальної роботи з підлітками та молоддю. Ця ініціатива забезпечила створення відокремлених структур, призначених для вирішення питань соціально-правового захисту дітей, подолання дитячої бездоглядності, запобігання безпритульності та протидії злочинності відповідно до Закону України «Про органи і служби в справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» – служби у справах неповнолітніх.

Під час другого етапу ухвалюється низка законів України: «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про прожитковий мінімум», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», «Про молодіжні та дитячі громадські організації».

У той час було прийнято перші державні соціальні програми, спрямовані на покращення умов життя дітей. Серед них значилася Національна програма «Діти України», що охоплювала період з 1996 по 2000 роки. Ця програма ставила за мету забезпечення дітей необхідними ресурсами та захист їх прав,

визначаючи напрями розвитку соціальної політики в сфері охорони дитинства.

Починаючи з 1996 року, розпочалася регулярна підготовка Державних доповідей, що відображали становище дітей в Україні.

Третій етап відзначився прийняттям ключового закону в Україні, що гарантує захист прав та інтересів дитини – Закону України «Про охорону дитинства». Цей закон визначає охорону дитинства як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і встановлює основні принципи державної політики у цій сфері.

Крім цього, в Україні були ухвалені наступні закони, що регулюють сферу захисту прав та інтересів дітей:

– Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», який визначає організаційні та правові засади соціальної роботи з дітьми.

– Закони України:

- «Про дошкільну освіту»,
- «Про попередження насильства в сім'ї»,
- «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»,
- «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей»,
- «Про соціальні послуги».

Ці закони становлять важливу правову основу для забезпечення всебічного захисту та добробуту дітей в Україні.

Необхідно також відзначити важливість введення в дію та прийняття нового Сімейного кодексу України. Цей кодекс національного рівня визначає норми та положення, які регулюють всі аспекти шлюбних та сімейних відносин, включаючи права та обов'язки осіб, а також майнові та особисті аспекти цих відносин. Його введення є ключовим етапом у правовому забезпеченні та регулюванні шлюбу та сімейних відносин в Україні, що сприяє створенню чітких та справедливих норм для громадян у цій сфері [56].

Затвердженням Указу Президента України «Про першочергові заходи

щодо захисту прав дітей» була започаткована реформа державної системи опіки та піклування про дітей. Компетенції щодо опіки та піклування були переміщені із сфери управління освітою до служб у справах неповнолітніх. Ці служби, що в подальшому отримали перейменування на служби у справах дітей, функціонували як структурні підрозділи місцевих органів влади.

Суттєвою зміною в системі стало створення у 2005 році Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини при Міністерстві сім'ї, молоді та спорту. Ця реформа включала передачу службам у справах дітей функцій, пов'язаних із справами щодо усиновлення, опіки та піклування, які раніше здійснювались органами освіти.

У 2006 році Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини отримав статус урядового органу. Також цей період відзначився початком реформи системи державної опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування.

У цей період була впроваджена інноваційна модель державної соціальної підтримки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка передбачала принцип «гроші йдуть за дитиною».

Також було прийнято Закон України «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року» – документ, який має стратегічне значення для охорони дитинства в Україні.

Результатом імплементації норм міжнародного права є те, що на сьогодні Україна є учасницею цілого ряду міжнародних документів у сфері забезпечення прав дитини.

Демонстрацією рішучості нашої держави забезпечувати захист прав дитини стала постійна активність відповідних органів влади щодо розроблення пропозицій з питань приєднання України до міжнародних договорів у галузі сімейного права.

Важливим аспектом також є ратифікація ряду міжнародних договорів у галузі сімейного права, які були розроблені в рамках Ради Європи та Гаазької конференції з міжнародного приватного права. Це надає можливість ефективно

вирішувати конкретні практичні питання, пов'язані із здійсненням прав дітей та регулюванням відносин між батьками і дітьми, як у матеріальному, так і у особистісному аспектах.

Отже, Україна ратифікувала:

– у 2006 році Конвенцію про стягнення аліментів за кордоном 1956 року, Конвенцію про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання 1973 року, Конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року, Європейську конвенцію про здійснення прав дітей 1996 року, Конвенцію про юрисдикцію, право, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 року, а також Конвенцію про контакт з дітьми 2003 року;

– у 2008 році – Європейську конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980 року;

– в січні 2009 року – Європейську конвенцію про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом, 1975 року;

– у листопаді 2011 року – Європейську конвенцію про усиновлення (переглянуту) 2008 року;

– у червні 2012 – Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, 2007 року.

Приємно відзначити, що Україна не лише приєднується до чинних Конвенцій, але й активно бере участь у розробці нових міжнародних інструментів у сфері сімейного права, зокрема, у перегляді Європейської конвенції з усиновлення, розробці Конвенції про міжнародне стягнення аліментів на дітей та інших форм сімейного утримання, а також Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення.

Ці Конвенції, після отримання згоди на їх обов'язковість від Верховної Ради України відповідно до статті 9 Конституції України, стали невід'ємною частиною внутрішнього законодавства країни.

У 2011 році, в результаті національного звіту щодо виконання положень Конвенції ООН про права дитини, Комітет з прав дитини ООН висловив ряд

зауважень та надав рекомендацій з питань політики, спрямованої на дітей в Україні. У своїх висновках Комітет настійно рекомендував Україні прийняти заходи щодо встановлення посади Уповноваженого з прав дітей. Крім того, Комітет рекомендував Україні «забезпечити механізм омбудсмена людськими і фінансовими ресурсами для гарантування його незалежності та дієвості» [23, п. 16].

Необхідність у введенні посади спеціалізованого омбудсмена в інтересах дітей обґрунтовується щонайменше трьома ключовими причинами. По-перше, діти, у зв'язку з особливостями свого психічного і фізичного розвитку, потребують особливого підходу та захисту. По-друге, через відсутність достатнього життєвого досвіду і, до певної міри, залежність вони не завжди здатні самотійно захищати свої права та законні інтереси. По-третє, благополуччя та нормальний розвиток дітей мають визначальне значення для майбутнього будь-якої країни. Таким чином, наявність спеціалізованого омбудсмена сприяє забезпеченню ефективного захисту прав та інтересів дітей.

Комітет ООН з прав дитини, як важливий міжнародний орган, прийняв документ ще у 2002 році, який називається «Роль незалежних національних правозахисних інституцій у справі захисту та заохочення прав дитини». У цьому документі зазначено, що кожна країна повинна мати незалежну правозахисну установу, яка відповідає за забезпечення та захист прав дітей. Важливо, щоб ця установа, незалежно від її форми, мала можливість проводити моніторинг стану охорони дитинства, благополуччя дітей та захисту їхніх прав.

Наголошувалося, що такий омбудсмен повинен діяти абсолютно незалежно, перебувати поза впливом державних органів чи посадових осіб, і мати гарантії захисту від будь-яких посягань чи спроб блокування його діяльності. Інститут омбудсмена мав стати ефективною та всебічною формою системного контролю за дотриманням прав дітей, новим механізмом забезпечення ефективного захисту їхніх прав і законних інтересів, уникаючи дублювання функцій інших державних органів у цій сфері.

До повноважень та функцій омбудсмена було віднесено:

«— проведення незалежного нагляду за ходом виконання державою

зобов'язань, взятих відповідно до Конвенції ООН про права дитини;

- сприяння узгодженню національного законодавства з положеннями Конвенції та інших міжнародних актів;
- надання консультативної допомоги;
- справляння впливу на національне законодавство, політику і практику щодо інтересів дітей;
- сприяння координації дій органів державної влади всіх рівнів в інтересах дітей;
- ужиття заходів з відновлення прав дітей, розгляд скарг та заяв, поданих дітьми або їхніми представниками, за необхідності виступати позивачем або захисником у судах від імені дітей» [50].

Враховуючи рекомендацію, в серпні 2011 року в Україні був утворений інститут дитячого омбудсмена відповідно до Указу Президента України «Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини», яким було схвалено відповідне Положення.

Ключовим завданням українського Уповноваженого стало «розроблення концепції діяльності у сфері захисту прав дітей. Місією омбудсмена визначено забезпечення здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері» [50].

До інших концептуальних засад діяльності омбудсмена віднесено: «почути кожну дитину, права якої порушено, зробити все необхідне для їх поновлення; ведення моніторингу усіх дій та рішень центральних і місцевих органів влади, які стосуються прав дитини, їх аналіз на відповідність законодавству з питань захисту прав дітей; внесення всіма без винятку органами влади необхідних змін до законодавства щодо забезпечення прав та інтересів дітей» [50].

З метою уникнення дублювання функцій інших органів державної влади, які відповідали за захист прав та інтересів дітей, було встановлено, що Уповноважений Президента України з прав дитини має свої власні завдання, які не повторюють функції інших державних органів. Зокрема, омбудсмен з прав дитини в Україні був відповідальний за постійний моніторинг дотримання

конституційних прав дитини в країні, виконання міжнародних зобов'язань у цій сфері. Уповноважений мав право вносити до Президента України пропозиції щодо припинення та запобігання порушенням прав та законних інтересів дітей, а також рекомендації щодо розробки законопроектів. Також, він був повноважний приймати заходи для інформування громадськості про права та законні інтереси дітей [50].

На цьому етапі відбувалася реалізація Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо втілення положень Конвенції ООН про права дитини». Виконання заходів цієї Програми сприяло оптимальному функціонуванню єдиної системи захисту прав дітей відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини, а також з урахуванням Цілей розвитку, визначених у Декларації тисячоліття ООН та підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей».

Також, Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини та Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді були ліквідовані. Завдання, пов'язані із здійсненням державної політики з питань охорони дитинства та захисту прав дітей, тепер покладено на Мінсоцполітики України, де був створений новий Департамент сім'ї та дітей.

Характеристикою п'ятого етапу формування та впровадження державної політики в галузі захисту прав дітей є впровадження заходів для гарантування прав дітей під час ведення військових операцій на певних територіях України. Збройний конфлікт на нашій території призвів до погіршення ситуації з щодо захисту прав дітей, обумовленого об'єктивними причинами, такими як примусове переміщення значної кількості дітей (30% від загальної чисельності осіб) з анексованого Криму та зони бойових дій на Сході (частин Донецької та Луганської областей). [28].

Діти, які вимушено опинилися переселенцями, стали новою соціальною групою в Україні, і для них з'явилася актуальна потреба у захисті їхніх прав, а також у забезпеченні соціального захисту та наданні соціальної допомоги. Різке збільшення кількості дітей, які були вимушено переміщені, стало значущим

викликом для органів державної влади та місцевого самоврядування.

У таких складних умовах розпочалася зміна парадигми в рамках так званої «деінституціоналізації», відповідно до «Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки, яка передбачала фундаментальні зміни системи інтернатів у напрямку їх зменшення та скорочення втричі кількості дітей, які живуть в інтернатах на користь сімейного виховання» [46].

Також було заплановано, що в процесі децентралізації влади повноваження з надання соціальних послуг населенню та у сфері захисту прав дітей переносяться з центрального рівня на місцевий, зокрема – на територіальні громади. Основна мета цього переходу полягає в досягненні максимальної доступності цих послуг для отримувачів. Відповідно до нової редакції Закону України «Про соціальні послуги», такі повноваження визнаються як власні для громад. Для їх реалізації в громаді має бути створений відповідний структурний підрозділ. Кожна громада зобов'язана забезпечувати базові соціальні послуги, що визначаються відповідним соціальним стандартом, ухваленим Міністерством соціальної політики України.

Шостий етап розпочався різкою зміною суспільних реалій, пов'язаних з активною фазою вторгнення РФ. Виклики, які постали у зв'язку з цим ми розглянемо у наступному розділі роботи.

У цілому, можна визначити, що протягом років незалежності в Україні процеси формування та втілення державної політики з захисту прав дітей відбувалися у конструктивному напрямку, встановлюючи основи для вирішення завдань соціального захисту дітей. Цей процес включав в себе ратифікацію ряду міжнародних нормативно-правових актів, прийняття системних національних законів та інших правових документів тощо.

Водночас, важливо зазначити, що наявність законодавчої бази щодо захисту прав дітей не завжди гарантує ефективну реалізацію визначених положень вітчизняного законодавства, як про це буде зазначено в наступному розділі цього дослідження.

2.3. Проблемні аспекти захисту прав дітей в Україні

Навіть при існуючому обширному переліку прав, закріплених у законодавчих актах, і за наявності значної кількості осіб, які приділяють увагу дітям, права останніх в Україні часто порушуються. Дитина в багатьох випадках розглядається виключно як об'єкт впливу, а не як суб'єкт сімейного та суспільного життя.

Експертне середовище, не даремно, наголошує на тому, що «відсутність поширення в Україні сучасних світоглядних підходів до розуміння ролі й місця дитинства в суспільстві призводить до порушення принципу забезпечення інтересів дитини та її прав на особливе піклування й допомогу» [54], а також на тому, що «державним установам не завжди вдається координувати свою діяльність і процедури із забезпечення якнайкращого захисту прав дітей» [29].

Науково доведено, що для повного і гармонійного розвитку особистості необхідно, щоб дитина виростала у сімейному оточенні, оточена атмосферою щастя, любові і взаєморозуміння. Лише в таких умовах можна створити сприятливе середовище для підготовки дітей до самостійного життя в суспільстві і виховання їх у дусі загальнолюдських ідеалів, миру і власної гідності. Сучасна статистика свідчить про те, що багато молоді сьогодні відчуває відсутність батьківського піклування, що негативно впливає на формування психіки дитини. Ця недостатня увага може призвести до відчуття неповноцінності протягом усього життя, сприяти розвитку комплексів, а також стати причиною залежності від наркотиків, алкоголю чи тютюну. Підлітки, відчуваючи відсутність підтримки в сімейному оточенні, можуть намагатися знаходити компанію, яка, здавалося б, їх розуміє і підтримує, але це може призвести до негативних форм залежності [27, с.93-94].

В останні роки в Україні не знижується кількість дітей-«соціальних сиріт», дітей з інвалідністю, бездоглядних. Так, на кінець 2021 року, «в Україні нараховувалося 36 «будинків дитини», в яких перебувало близько 2,5 тисяч малюків у віці від двох місяців до 5-6 років. 70-80% дітей, які перебували у таких установах, знаходилися там за заявами батьків» [7].

У цьому контексті виникає необхідність розглядати важливий аспект створення системи ефективного соціального захисту прав дітей, яка має на меті забезпечення їм не лише правових, але й економічних гарантій. Мета цієї системи полягає в забезпеченні кожної дитини необхідними правами та матеріально-економічною безпекою.

Блискучий прогрес сучасного суспільства, вплив засобів масової інформації та виникнення нових форм правопорушень призводять до того, що діти починають відчувати власну незахищеність [40].

Погіршення економічних умов життя для більшості населення країни, включаючи тих, хто має дітей на утриманні, призводить до зростання психоемоційного напруження та загострення кризи у сімейних відносинах. Очевидно, що ці обставини сприяють виникненню проблеми дитячої бездоглядності як соціального явища, з яким слід боротися, передусім, шляхом економічних заходів. У сучасному підлітковому середовищі висаджуються негативні стереотипи поведінки та укорінюється егоїстична психологія. Невизначеність профілактичних заходів, невпевненість у майбутньому, зростаюча безробіття та труднощі у здобутті освіти, зниження престижу деяких професій спричиняють кризовий підхід до навчання, призводять до спростування свідомості, героїзації злочинної поведінки, і заохочують багатьох підлітків увійти в кримінальне оточення.

Проблема порушень прав дітей залишається актуальною та складною в українському суспільстві. Розв'язання цієї проблеми залучає широкий спектр експертів з різних наукових галузей, таких як кримінологія, юриспруденція, психологія, педагогіка, соціальна педагогіка, соціологія, правознавство та інші [3].

До основних причин правопорушень серед неповнолітніх експерти відносять:

«— соціально-економічні: зубожіння населення; розвиток тіньової економіки; зростання в суспільстві соціальної напруги, рівня безробіття, зокрема серед молоді, окрім цього, політична нестабільність;

— проблеми у взаємостосунках дитини в шкільному середовищі

(антипедагогічні методи роботи вчителів із важковиховуваною дитиною, конфліктні ситуації в класному колективі, неуспішність у навчанні, слабкий зв'язок між школою та сім'єю);

– негативний вплив позашкільного середовища: скорочення системи закладів дозвілля для дітей призводить до незайнятості вільного часу дітей та підлітків, негативний вплив засобів масової інформації, що пропагують культ фізичної сили та агресію» [71, с.40].

Дослідження стосовно дотримання Україною положень Конвенції ООН про права дитини за період з 2011 по 2018 роки, здійснене коаліцією неурядових організацій серед іншого визначає такі проблеми:

- «– кожна 5 дитина відчуває дискримінацію за фінансовим станом;
- у навчальних закладах 29% дітей упродовж останнього року зіткнулись із ситуацією, коли вони не змогли взяти участь у шкільному заході (екскурсії, пікніку, поході, дискотеці) через відсутність грошей;
- 17 % дітей зазначили, що впродовж року хвилювалися через брак грошей у сім'ї для задоволення їхніх потреб;
- 47% дітей не знають, куди звернутися у разі насильства;
- 30% дітей впродовж останнього року не змогли висловитися щодо важливих для них питань на будь-якому рівні: в сім'ї, школі, громаді;
- 10% дітей не почувуються в безпеці в школі» [1].

У звіті Комітету ООН з прав дитини, опублікованому в жовтні 2022 року відзначено, що в Україні:

- « – діти продовжують страждати від насильства у сім'ях та дитячих установах;
- відсутня інфраструктура для виявлення жертв насильства та жорстокого звернення, забезпечення відповідного втручання та надання необхідного захисту та реабілітації дітям-жертвам та їх сім'ям;
- відсутнє регулювання, що забезпечує співпрацю між соціальним, медичним та судовим секторами у реагуванні на насильство щодо дітей, включаючи домашнє насильство та сексуальну наругу;
- продовжує мати місце застосування батьками тілесних покарань,

незважаючи на їхню заборону;

– надійшло кілька заяв про сексуальне насильство щодо дітей, пов'язаних із воєнними діями, при цьому на більшій частині території країни канали перенаправлення не функціонують» [74].

Також експерти ООН відзначили проблеми, пов'язані з:

«– перебуванням великої кількості дітей у закладах інституційного догляду;

– недостатнім включенням дітей із інвалідністю в реформу деінституціалізації;

– руйнівним впливом війни на психічне здоров'я дітей, матерів, зокрема вагітних жінок;

– мільйонами дітей, переміщених усередині країни та за кордон, що спричинило брак послуг і складність доступу до гуманітарної допомоги, розлучення з батьками, обмеженість даних» [74].

Науковці цілком правомірно висловлюють думку, що ефективний механізм захисту та гарантування прав, свобод і законних інтересів дитини повинен охоплювати не лише його правовий або законодавчий аспект. Зокрема, Н. Оніщенкота С. Сунегін, поділяючи думку Н. Опольської, вказують, що «механізм забезпечення прав і свобод дитини передбачає взаємодію не лише нормативно-правових засобів, що створюють належні передумови для реалізації, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів дитини, а й загальносоціальних засад» [41].

Враховуючи це, необхідно розглядати гарантії прав та свобод дитини в контексті широкого спектру, що включає згуртованість соціально-економічних, правових, культурно-духовних та політичних умов. Такий підхід передбачає використання різноманітних засобів і методів, спрямованих на постійне удосконалення прав та свобод дитини, а також на фактичну реалізацію, захист і охорону їхніх інтересів у випадках обмежень чи порушень.

Гарантування прав дітей вимагає об'єднання зусиль органів державної влади та місцевого самоврядування, активної участі громадськості, а також підвищення рівня освіченості як самих дітей, так і дорослих щодо існуючих

механізмів і можливостей захисту конституційних прав та свобод дітей. Серед необхідних заходів - впровадження всенародної програми виховання нового покоління, розробка та впровадження системи організації відпочинку дітей, доступної для кожного малюка, гарантія державної підтримки для діяльності дитячих організацій та підвищення відповідальності за порушення прав дитини [62].

Мусимо зазначити, що в Україні ще не сформовано чіткого механізму для забезпечення виконання та контролю за реалізацією положень сімейного законодавства, особливо тих, які відносяться до виховання та захисту прав дитини [10].

Щорічно близько 8 тисяч дітей в Україні опиняються позбавленими батьківського піклування, що виникає з різних життєвих обставин, небезпечного ставлення батьків до своїх обов'язків, вживання алкоголю та наркотиків, а також внаслідок жорстокого поводження батьків з дитиною. У нашій країні дедалі частіше використовується термін "соціальні сироти", який визначає особливу соціально-демографічну групу дітей, що, внаслідок соціальних, економічних і морально-психологічних причин, залишилися без підтримки при живих батьках [45].

Головним пріоритетом у політиці стосовно дітей, що опинилися у ситуації ризику соціального сирітства, є спрямування ресурсів на запобігання їх потраплянню до інтернатних установ і надання допомоги сім'ям для створення належних умов для виховання дітей у їхніх біологічних родинах. Щодо дітей, які позбавлені батьківського піклування, важливо активно вживати заходи щодо їхнього розміщення в прийомні сім'ї [31].

Прийомна сім'я повинна функціонувати як професійна з відповідними нормами, стандартами та критеріями.

Відповідно до ст. 52 Конституції України «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідується законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і

підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей» [25].

Поняття «дитяча праця» охоплює трудову діяльність дітей, яка визнається неприйнятною згідно з критеріями Міжнародної організації праці. Кількість дітей, залучених до дитячої праці в Україні, становить 264,1 тис. осіб, що є 5,1% від загальної кількості дітей. З них 76,4 тис. займалися небезпечною працею. При цьому 44,4 тис. дітей, що працювали, вказали наявність шкідливих факторів на своєму робочому місці, таких як небезпечні інструменти, запиленість, загазованість, або екстремальні температурні умови. Додатково, 26,6 тис. дітей переносили важкі предмети на роботі. Серед працюючих дітей 10,6 тис. осіб опинялися в неприємних ситуаціях, включаючи моральне травмування, з яким стикнулися 8,4 тис. дітей через крики та лайку, і 1,2 тис. випадків приниження [20].

Фізичне та моральне насильство в школі стає все більш поширеним явищем. Кожна четверта дитина (24%) стала жертвою булінгу з боку своїх однокласників, а 67% пережили які-небудь форми такого насильства. Завдяки проблемам у взаєморозумінні між поколіннями 48% дітей ніколи не розповідали про випадки насильства у школі, 25% обговорювали це не з дорослими, а з друзями, братами або сестрами. З тих, хто обирає мовчати, 40% почувають сором за це, а 22% вважають таке явище нормальним [16].

Дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я вказує на те, що випадків цькування серед 11-річних спостерігається більше, ніж серед 15-річних. У той час як у старших вікових групах стає помітною збільшена поширеність психологічного насильства. Більшість дорослих систематично ігнорують прояви насильства між дітьми, і лише третина з них виступає на захист постраждалої дитини. Така реакція підриває довіру дітей до вчителів та батьків. Потерпілі від булінгу часто формують у собі комплекс неповноцінності та схильність до самоізоляції від суспільства. В умовах шкільного насильства у дітей виникає відчуття безсилля щодо можливості змінювати атмосферу в колективі, його цінності або загальносуспільні стереотипи [16].

Варто відзначити, що після прийняття в 2018 році відповідних нормативно-правових актів для протидії булінгу були визначені ключові

інструменти профілактики та протидії цькуванню в навчальному оточенні. Зокрема, була встановлена процедура подання та розгляду заяв про випадки булінгу з боку учнів, їхніх батьків і інших осіб, а також визначено порядок прийняття рішень щодо проведення розслідувань. Засновнику освітнього закладу було покладено відповідальність за контроль за виконанням заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, а також юридичну відповідальність за утримання інформації про факти булінгу. Додатково, освітньому омбудсмену було доручено право проводити перевірки в зв'язку з поданням заяв про випадки булінгу в освітньому закладі та отримувати інформацію від центрального органу виконавчої влади у сфері освіти та науки щодо загальної кількості випадків булінгу в освітніх закладах [47].

Протягом трьох років реалізації антибулінгової політики ми відзначаємо позитивний вплив прийняття закону на рівень захисту дітей від булінгу (цькування). Однак, згідно зі статистикою судових рішень, наданою Міністерством юстиції України, судами було розглянуто 316 справ про булінг, і лише в 123 із них (40%) було прийнято рішення про застосування стягнень. З цих випадків 103 (84%) передбачили штраф, 10 (8%) – громадські роботи, і в 10 (8%) випадках було застосовано попередження, яке не передбачено санкціями статті, або вимагало публічної виправдовувальної заяви [8]. Ці дані, на наш погляд, вказують на певні труднощі у державному регулюванні сфери булінгу.

Проблема захисту прав дитини в нашій країні загострилася у 2014 році, коли розпочалися військові події на Донбасі. Нові виклики, пов'язані із вказаною проблематикою ми розглянемо у наступному розділі роботи.

Таким чином, захист прав дитини – це те, про що сьогодні в українському суспільстві і державі слід гучно говорити вголос. Незважаючи на досить велику кількість документів, що забезпечують юридичну підтримку дитинства в Україні, діти залишаються однією з найменш захищених категорій населення. На дітях позначаються хворобливі наслідки суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбуваються в суспільстві, війна тощо.

Висновки до розділу 2

Встановлено, що міжнародні стандарти захисту прав дітей визначаються міжнародно-правовими актами, такими як міжнародні договори та конвенції, що стають обов'язковими для виконання у країнах, які їх ратифікували. Крім того, до цих стандартів відносяться рекомендації та резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи та Комітету Міністрів Ради Європи. Ці акти можуть визначати напрямок подальшого розвитку діяльності держави у конкретній сфері, хоча вони не створюють чітких правових обов'язків.

При цьому, успішність норм міжнародного права залежить від ефективності правових механізмів, які можуть гарантувати їх виконання. Якщо політика держави та її правова система сприяють ратифікації та втіленню громадянами міжнародних норм права, то міжнародні стандарти захисту прав дитини можуть бути успішно реалізовані.

Показано, що за роки незалежності розвиток державної політики захисту прав дітей пройшов шість етапів, пов'язаних з її формуванням, становленням, розвитком, вдосконаленням, переформатуванням та трансформацією.

Разом з тим, за цей час процеси формування та втілення державної політики з захисту прав дітей відбувалися у конструктивному напрямку, встановлюючи основи для вирішення завдань соціального захисту дітей. Цей процес включав в себе ратифікацію ряду міжнародних нормативно-правових актів, прийняття системних національних законів та інших правових документів тощо.

Водночас, незважаючи на досить велику кількість документів, що забезпечують юридичну підтримку дитинства в Україні, діти залишаються однією з найменш захищених категорій населення. На дітях позначаються хворобливі наслідки суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбуваються в суспільстві, війна.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ З ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ

3.1. Виклики захисту прав дітей в Україні в умовах воєнного стану

З лютого 2014 року Україна переживає наслідки російської військової агресії. Однак в лютому 2022 року почалася повномасштабна війна Росії проти України, що породило нові виклики та загрози в усіх сферах суспільного життя. Порухення прав дітей внаслідок цих подій набуло суттєво більшого масштабу.

У ситуації військового конфлікту значна кількість дітей стали жертвами різних форм насильства.

Станом на ранок 20 листопада 2023 року «внаслідок повномасштабної збройної агресії рф в Україні постраждали щонайменше 1656 дітей» [59].

«За офіційною інформацією ювенальних прокурорів 510 дітей загинули та 1146 отримали поранення різного ступеню тяжкості» [59].

У загальній кількості дітей, що постраждали, «843 отримали мінно-вибухові та вогнепальні травми. Серед постраждалих дітей зафіксовано 28 випадків ампутацій на різних рівнях верхніх та нижніх кінцівок, що становить 3 % від загальної кількості постраждалих дітей. 4 дитини з ампутацією померли, 17 дітей потребують протезування верхніх та нижніх кінцівок» [59].

У багатьох населених пунктах діти стикаються з труднощами отримання належної медичної допомоги на своєму місці проживання через постійні обстріли з боку російської федерації та системне руйнування критичної інфраструктури. Це призводить до того, що батьки разом зі своїми дітьми вимушені переїжджати або виїжджати за межі України, намагаючись знайти належне медичне лікування, протезування та реабілітацію.

«Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 492, Харківській – 304, Херсонській – 137, Київській – 129, Запорізькій – 100, Миколаївській – 97, Дніпропетровській – 97, Чернігівській – 72, Луганській – 67» [59].

Ці відомості є попередніми і продовжується робота з їхнього уточнення в

областях, де ведуться бойові дії, на тимчасово окупованих та визволених територіях.

Після широкомасштабного вторгнення російської федерації, неправомірна політика розповсюдилася на нові території, і проведення заходів щодо насильницької інтеграції окупованих територій України та їхнього населення до росії прискорилося. Ці заходи включають перехід на російську освітню програму, впровадження різноманітних позашкільних заходів, таких як культурні події, заходи військово-патріотичного виховання, спортивні змагання тощо. Також спостерігається переслідування за навчання за українською програмою дистанційно, примусова паспортизація та нав'язування російського громадянства, а також інтенсифікація депортації українських дітей до росії [33].

На даний момент відомо про приблизно 20 тисяч випадків депортації дітей. Важливо відзначити, що це лише ті ситуації, які були офіційно зафіксовані – коли батьки, опікуни або свідки депортації дитини повідомили про неї Національному інформаційному бюро України. За саме цей злочин Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт володимира путіна та уповноваженої Росії з прав дитини Марії Львової-Белової [66].

Згідно з інформацією Національної соціальної сервісної служби України (на 1 квітня 2023 року), велика кількість дітей отримала статус «позбавлений батьківського піклування» унаслідок різних форм втрати батьків.

«— внаслідок перебування батьків на окупованих територіях чи там, де ведуться бойові дії – 496 дітям надано такий статус;

– 17 дітей позбавлені батьківського піклування через те, що їхні батьки зникли безвісти;

– у 9 дітей батьки є військовополоненими та перебувають на території держави-агресора;

– батьки 4 дітей незаконно ув'язнені російською владою;

– 83 дитини набули такого статусу через документальну непідтвердженість факту смерті своїх батьків» [66].

Додатково, починаючи з 24 лютого 2022 року, внаслідок агресії російської федерації, 219 дітей, які залишилися без батьківського піклування

унаслідок смерті або загибелі їхніх батьків, отримали статус дитини-сироти [70].

До теперішнього часу, статус внутрішньо переміщених осіб офіційно має майже мільйон дітей, а більше двох мільйонів стали біженцями [12].

Відповідно до ч. 2 ст. 64 Конституції України, «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» [25]. Також було визначено перелік статей Основного Закону, в яких закріплені права та свободи, які не можуть бути обмежені навіть у таких умовах. Важливо в контексті розгляду вказаної теми, що до цього переліку входять права, які безпосередньо стосуються дітей. Зокрема, не може бути обмеженим положення частини 3 ст. 51, відповідно до якого «Сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» [25], а також стаття 52, згідно з якою: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей» [25].

У ситуації воєнного стану держава гарантує право на освіту для здобувачів освіти. Дітям, які залишили свої місця навчання, відповідно до статті 57-1 Закону України «Про освіту», надається гарантія:

- організації освітнього процесу у дистанційній формі чи будь-якій іншій формі, яка є найбільш безпечною для учасників;
- забезпечення місцем проживання (пансіон, гуртожиток і т.д.) та надання харчування (за потреби).

Органи виконавчої влади, військове командування, органи місцевого самоврядування, управлінські органи у сфері освіти, навчальні заклади, громадські організації та інші структури, в межах їхньої компетенції, також відповідають за створення безпечного освітнього середовища.

У ст. 22 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» акцентовано на неприпустимість використання правового режиму воєнного

стану для порушення прав і свобод громадян, а, згідно зі ст. 24, Україна, відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права у разі введення воєнного стану негайно повідомляє через Генерального секретаря ООН державам, які беруть участь у цьому пакті, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення [49].

Стаття 30 Закону України «Про охорону дитинства» аналогічно до міжнародних норм забороняє участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, використання дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, залучення та/або втягування дітей до не передбачених законами України воєнізованих чи збройних формувань. Особи, що здійснюють вербування малолітніх та неповнолітніх до озброєних угруповань несуть відповідальність за статтею 304 Кримінального кодексу України «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» [65].

За інформацією правоохоронних органів України, російська федерація залучає неповнолітніх для участі в збройному конфлікті, використовуючи їх у якості шпигунів та коректувальників обстрілів. Крім того, здійснюється вербування дітей для участі в кампанії примусової мобілізації українських громадян на тимчасово окупованих територіях. Цей процес використовує різноманітні інструменти, починаючи від відеоігор і закінчуючи мілітаризацією освіти, відпочинку у воєнно-патріотичних таборах, членства в організаціях типу «Юнармії» та інших військово-патріотичних рухах.

Також, за інформацією заступниці Генерального прокурора Вікторії Литвинової, «зафіксовано факти спонукання дітей до участі в збройному конфлікті, а саме: облаштування блокпостів, використання як шпигунів, вербування російськими військовими. Зокрема, за даними Єдиного реєстру досудових розслідувань, з початку повномасштабного вторгнення рф на територію України зареєстровано 5 кримінальних проваджень, у яких

розслідуються факти використання неповнолітніх у збройному конфлікті через залучення до збору інформації про переміщення або розміщення Збройних Сил України, а також до забезпечення життєдіяльності військовослужбовців країни-агресора та облаштування споруд військового призначення, факти примусового видавання паспортів рф незаконно переміщеним з Херсонської області до АР Крим неповнолітнім та залучення їх до військових навчань» [32].

У виконання зобов'язань, взятих на себе державою щодо гарантування прав дітей в умовах воєнного стану, був створений Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану. Цю ініціативу закріпив Уряд України Постановою від 17.03.2022 № 302. Штаб очолює голова, що за посадою є Віце-прем'єр-міністром України - Міністром з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. В його склад увійшли представники майже всіх міністерств та служб України, а також представники UNICEF в Україні, проекту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe) впроваджується Alinea International Ltd. за підтримки Уряду Канади, незалежні експерти та представники міжнародних організацій.

Координаційний штаб утворений у якості тимчасового консультативно-дорадчого органу Кабінету Міністрів України. Метою його діяльності є «сприяння координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану» [51].

Відповідно до Положення до основних завдань штабу віднесено «координацію дій перелічених органів щодо вирішення таких питань, як: організація евакуації дітей, зокрема дітей з інвалідністю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які не досягли 18-річного віку та проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, які влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, які перебувають під опікою, піклуванням, які влаштовані до сімей патронатних вихователів, з небезпечних територій, створення безпечних умов для їх перебування; розміщення та задоволення потреб дітей, евакуйованих у безпечні

регіони України, та тих, які переміщені у держави тимчасового перебування; координація заходів щодо забезпечення розміщення й задоволення потреб дітей, евакуйованих у безпечні регіони України, та тих, які переміщені у держави транзитного перебування; моніторинг дотримання соціальних стандартів та прав дітей в Україні у державах їх тимчасового перебування, які виїхали за межі України, а також організація їх повернення в Україну» [51].

Для реалізації Указу Президента України Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій разом з Національним інформаційним бюро, Офісом Генерального прокурора, Національною поліцією України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Офісом Президента (в особі радниці-уповноваженої з прав дитини і дитячої реабілітації) об'єднало свої зусилля для створення платформи під назвою «Діти війни» [15].

18 квітня 2023 Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову № 339 «Деякі питання захисту осіб, у тому числі дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України» [14], згідно з якою «передбачається створення Єдиного реєстру осіб, зокрема дітей, депортованих або примусово переміщених через збройну агресію Російської Федерації проти України. Реєстр об'єднуватиме інформацію щодо всіх депортованих або примусово переміщених осіб» [14].

Офіс Генерального прокурора України здійснює процесуальне керівництво у справах, пов'язаних із зафіксованими в ході збройного конфлікту воєнними злочинами. Загалом, наразі офісом зареєстровано понад 80 000 кримінальних правопорушень за статтею 438 Кримінального кодексу України, яка стосується порушень законів та звичаїв війни [43].

Як бачимо, загалом, державою здійснюється комплекс заходів організаційного та правового характеру щодо створення умов для реалізації в умовах воєнного стану дітьми їхніх прав та захисту прав дітей у разі порушення. Водночас, не можемо не погодитися із О. Турченко та І. Пилипишиною у тому, що «на практиці неможливо вберегти дітей від злочинів, які вчиняються країною-агресором, всупереч нормам міжнародного

права», у зв'язку з чим, Україна вимушена звертатися до Міжнародного кримінального суду, Міжнародного Суду ООН та інших міжнародних організацій з метою притягнення до відповідальності осіб, винуватих у порушення прав людини, зокрема прав дітей» [65, с. 68].

Таким чином, мусимо констатувати, що під час активної фази війни, масштаби порушення прав дітей значно зросли, призвівши до появи нових викликів для держави, пов'язаних з загибеллю дітей, пораненнями різних ступенів тяжкості, депортацією дітей, втратою ними батьків та годувальників, залученням агресором до участі у збройному конфлікті, складнощами у реалізації прав дітей на освіту, охорону здоров'я, безпеку тощо.

Як висновок, в умовах, що склалися, держава в особі її інституцій зобов'язана активізувати заходи, направлені на забезпечення реалізації прав дітей. Парламентську роль у цьому процесі ми визначимо у наступному підрозділі дослідження.

3.2. Роль парламенту у взаємодії з громадянським суспільством щодо захисту прав дітей

Важливу роль у сфері захисту прав дитини відіграє Верховна Рада України, яка є єдиним законодавчим органом у державі. Відповідно до своєї компетенції, вона приймає нормативно-правові акти, що мають вищу юридичну силу в Україні.

У цьому контексті важливо відзначити, що реалізація законодавчих ініціатив, спрямованих на захист прав та інтересів дітей, вимагає включення широкого кола зацікавлених сторін. Це включає в себе необхідність визначення проблем, досягнення консенсусу, обміну пропозиціями та інформацією, а також розробки, прийняття та адвокації ефективних рішень.

Зокрема, український парламент задля захисту прав дитини:

«1) затверджує Державний бюджет України, в якому містяться видатки на забезпеченість прав дитини в різних сферах суспільних відносин та охорону дитинства, вносить зміни до нього, здійснює контроль за його виконанням та

приймає рішення щодо його виконання;

2) визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики у сфері захисту прав дітей;

3) затверджує загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, які впливають на розвиток прав дитини;

4) призначає на посаду та звільняє з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; заслуховує його щорічні доповіді про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні» [25].

Також в українському парламенті періодично проводяться парламентські слухання та інші комунікативні заходи щодо захисту прав дітей, як одна з форм реалізації парламентського контролю у цій сфері, яка дозволяє залучити до вирішення проблемних питань широке коло стейкхолдерів та небайдужих представників громадянського суспільства.

Останні парламентські слухання відбулися 12 жовтня 2016 року на тему «Права дитини в Україні: забезпечення, дотримання, захист» та окреслили пріоритети необхідних законодавчих змін, а також заходи, які необхідно вжити органам державної влади задля підвищення ефективності реалізації прав дитини в нашій державі.

У квітні 2023 року відбувся круглий стіл в Комітеті Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики на тему «Стан виявлення та присвоєння статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, під час війни». Участь у заході взяли народні депутати України, Радник – Уповноважений Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, представники центральних органів виконавчої влади, обласних військових (державних) адміністрацій, UNICEF в Україні, Української Гельсінської спілки з прав людини та інші зацікавлені сторони. Учасники звернули увагу на проблематику дітей, безпідставно виключених із статистичного обліку дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування та напрацювали механізми покращення ситуації.

Крім того, для реалізації парламентського контролю щодо захисту прав дітей парламентарі проводять розслідування в рамках роботи тимчасових слідчих комісій.

Так, у лютому 2021 року у Верховній Раді України було створено Тимчасову слідчу комісію з питань порушення прав дитини під час реформування системи закладів інституційного догляду, яка ставила на меті проведення розслідування випадків та причин порушення прав дитини, включаючи право на виховання в родині, право на доступ до якісної освіти, законність використання коштів, рівне забезпечення прав усіх дітей.

За рік роботи ТСК виявила проблеми реформи деінституціалізації та визначити напрямки її коригування.

«У ході візитів до закладів для дітей у регіонах депутатам вдалося встановити низку порушень прав дітей, оперативно на них відреагувати та сприяти виправленню окремих із них. Серед порушень – бездумна ліквідація спеціальних шкіл та позбавлення права дітей з особливими освітніми потребами на освіту, повернення дітей в умови небезпеки із закладів, проведення деінституціалізації закладу, а не дитини, відсутність соціальних послуг на місцях і підтримки родин у складних життєвих обставинах» [6] (рис. 3.1).

З метою забезпечення реалізації рекомендацій ТСК у серпні 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування функцій органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дітей у зв'язку з утворенням Державної служби України у справах дітей» [6].

Закон закріпив правовий статус та повноваження Державної служби України у справах дітей – центрального органу виконавчої влади, що забезпечуватиме і формування, і реалізацію державної політики у сфері усиновлення та захисту прав дітей.

Також законом передбачив:

«– визначення повноважень виконавчих органів місцевого самоврядування як органів опіки та піклування;

- скорочення терміну судового розгляду справ про усиновлення та скасування участі присяжних у таких справах;
- участь прокурора у справах про позбавлення батьківських прав, відібрання дитини, усиновлення дитини;
- віднесення до категорії дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, батьки яких: не виконують свої обов'язки, перебувають у розшуку як зниклі безвісти, є військовополоненими, позбавлені особистої свободи державою-агресором» [6].

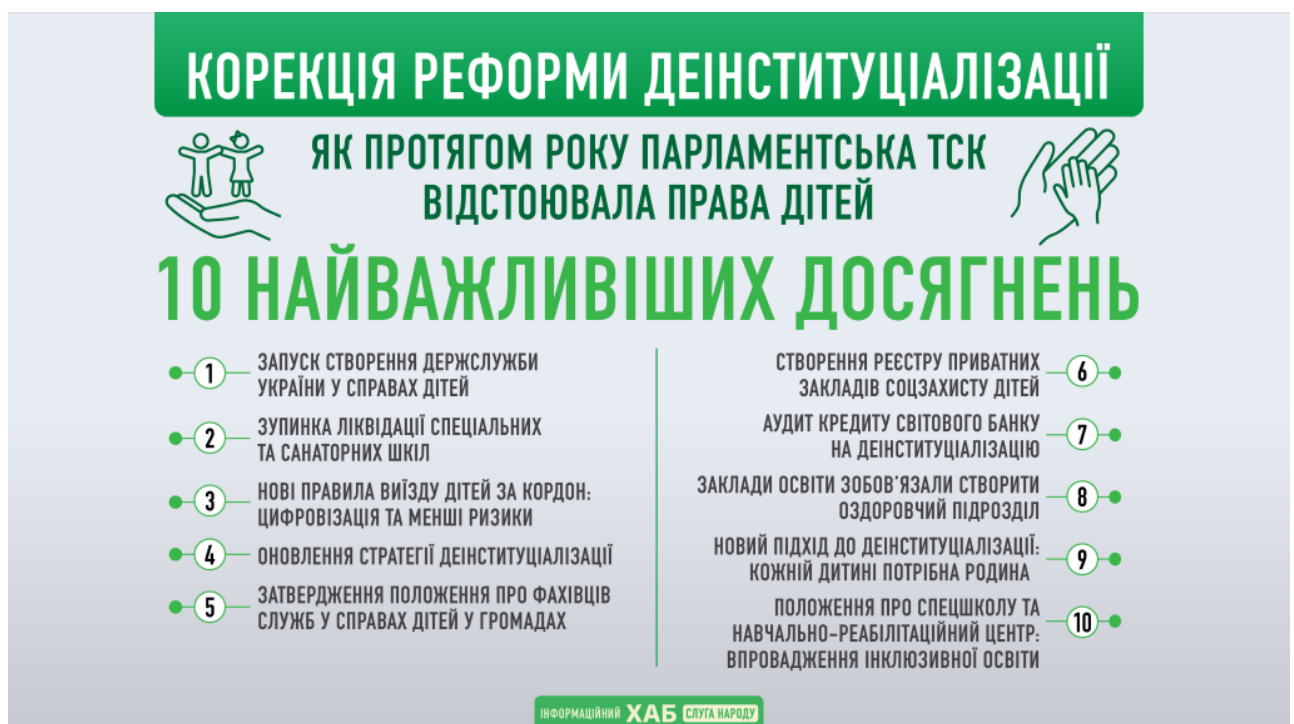

Рис. 3.1 10 найважливіших досягнень за період роботи Тимчасової слідчої комісії з питань порушення прав дитини під час реформування системи закладів інституційного догляду [55]

Разом з тим, мусимо констатувати, що реалізація положень вказаного акта відбувається з суттєвою затримкою.

Так, постанова Кабінету міністрів України «Про утворення Державної служби України у справах дітей», прийнята в січні 2022 року так і не була реалізована, а друга спроба врегулювати питання шляхом прийняття відповідної постанови мала місце лише у вересні цього року.

Таким чином, маємо відзначити необхідність посилення спроможності парламенту в частині забезпечення реалізації функції парламентського контролю шляхом визначення реальних важелів впливу у разі виникнення проблем стосовно реалізації ухвалених Верховною Радою України рішень.

Важливе значення у парламентській участі у забезпеченні захисту прав дітей, особливо в період воєнного стану, має діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Зокрема, «18 серпня 2022 року в рамках функціонування інформаційно-комунікаційного порталу «Діти війни» Уповноважений Верховної Ради України з прав людини відкрив новий простір – Консультаційний центр Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Аналогічні консультаційні центри також запрацювали 9 грудня 2022 року в містах Хмельницький та Львів, 31 березня 2023 року – у місті Дніпро, 14 квітня 2023 року – у місті Одеса» [33].

У цих центрах будь-який громадянин може отримати консультації та довідкову допомогу з наступних питань:

- «– розшуку дитини;
- повернення дитини з тимчасово окупованої території та території РФ;
- повернення родини з дитиною на територію України у разі депортації;
- легалізації свідоцтва про народження, отриманого на тимчасово окупованій території;
- отримання свідоцтва про народження дитини, яка народилася в межах адміністративно-територіальної одиниці, де через війну державна реєстрація актів цивільного стану тимчасово не проводиться;
- отримання допомоги дітям, що зазнали травмувань внаслідок війни;
- отримання гуманітарної допомоги для родини з дітьми;
- встановлення контакту або повернення дитини з-за кордону у разі вивезення дитини одним із батьків;
- отримання консультацій стосовно заповнення форми розшуку дитини» [33].

Від початку роботи вказаного Консультаційного Центру найбільше

консультацій було надано із питань:

«– встановлення контакту з дитиною або повернення її з-за кордону у разі вивезення дитини одним із батьків – 104 звернення. Найчастіше звертаються щодо повернення дітей, які були вивезені до Польщі, Німеччини, Канади, Чехії. З цього питання також надано більше 100 письмових роз'яснень;

– повернення дитини з тимчасово окупованої території або території Російської Федерації – 41 звернення;

– пошуку дитини, яку було вивезено одним із батьків – 8 звернень» [33].

Паралельно з цим, зауважується зростання обсягу звернень до Консультаційного Центру щодо процедури видачі свідоцтва про народження для дітей, які народилися на території, що перебуває під тимчасовою окупацією.

У той самий час, офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини бере активну участь у проці повернення українських дітей, реагуючи на запити та підтримуючи комунікацію із представником Уповноваженого російської федерації з прав людини Тетяною Москальковою. На жаль, цей канал єдиною платформою офіційного зв'язку між представниками української та російської сторін, і його існування обмежено вирішенням гуманітарних питань.

Організація процесу повернення дітей, які були депортовані на територію російської федерації, є дуже складним завданням, оскільки наразі цей процес функціонує як тимчасовий механізм через відсутність представників українських владних органів на території рф, невиконання домовленостей з боку рф, постійне заперечення фактів депортації дітей тощо.

У той же час, залишається важливим вдосконалення національного механізму підтримки та захисту дітей, які були примусово переміщені на тимчасово окуповані території України або були депортовані на територію російської федерації, особливо під час їхнього повернення на територію, що перебуває під контролем уряду України.

В межах своїх повноважень Уповноважений активно співпрацює у сфері захисту прав дітей із Європейською мережею омбудсманів з прав дитини

(ENOC). У вересні 2022 року делегація з Секретаріату Уповноваженого обговорила дотримання прав українських дітей з представниками Європейської мережі омбудсманів з прав дитини. Пізніше, у листопаді 2023 року, Уповноважений провів зустріч у Брюсселі з керівницею Європейської мережі дитячих омбудсманів. В результаті цих зустрічей були досягнуті домовленості про посилення участі мережі у питаннях захисту прав українських дітей як в Україні, так і за її межами, зокрема щодо повернення депортованих дітей з російської федерації.

Також, Уповноважений виступив як один із доповідачів на неформальному засіданні Ради безпеки ООН на тему: «Реагування на викрадення та депортацію дітей під час збройних конфліктів: конкретні заходи з притягнення до відповідальності та превенції». Цей захід відбувся у квітні 2023 року в штаб-квартирі ООН з метою привернення уваги міжнародної спільноти до проблеми викрадення та депортації дітей в умовах війни, що проводиться Росією проти України.

Таким чином, роль парламенту щодо захисту прав дітей визначається:

- реалізацією його законотворчої функції шляхом прийняття нормативно-правових актів направлених на забезпечення захисту прав дітей;
- окресленням засад внутрішньої і зовнішньої політики у цій сфері;
- визначенням відповідних загальнодержавні програм;
- встановленням джерел та обсягів фінансування заходів державної політики, направлених на захист прав та інтересів дітей;
- застосуванням інструментів парламентського контролю, зокрема, проведенням відповідних парламентських слухань та розслідувань в рамках роботи тимчасових слідчих комісій;
- діяльністю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, направленою на надання довідково-консультаційної допомоги, розшук та повернення дітей, міжнародне співробітництво, направлене на привернення уваги до проблеми викрадення та депортації дітей тощо.

При цьому, до шляхів підвищення ефективності діяльності Верховної Ради України щодо захисту прав дітей доцільно віднести:

- залучення громадянського суспільства до реалізація законодавчих ініціатив, направлених на забезпечення захисту прав та інтересів дітей;
- посилення спроможності парламенту в частині забезпечення реалізації функції парламентського контролю шляхом визначення реальних важелів впливу у разі виникнення проблем стосовно реалізації ухвалених Верховною Радою України рішень;
- законодавче визначення національного механізму підтримки та захисту дітей, які були примусово переміщені на тимчасово окуповані території України чи депортовані на територію рф, після їхнього повернення на батьківщину.

Висновки до розділу 3

Встановлено, що під час активної фази війни, масштаби порушення прав дітей значно зросли, призвівши до появи нових викликів для держави, пов'язаних з загибеллю дітей, пораненнями різних ступенів тяжкості, депортацією дітей, втратою ними батьків та годувальників, залученням агресором до участі у збройному конфлікті, складнощами у реалізації прав дітей на освіту, охорону здоров'я, безпеку тощо.

Підкреслено важливість участі держави в особі її інституцій у активізації заходів, направлених на забезпечення реалізації прав дітей.

Показано, що на виконання зобов'язань, взятих на себе державою щодо забезпечення й гарантування прав дітей в умовах воєнного стану, здійснено ряд заходів в частині: утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану, створення платформи «Діти війни», передбачено створення Єдиного реєстру осіб, зокрема дітей, депортованих або примусово переміщених через збройну агресію Російської Федерації проти України, фіксації злочинів рф, в тому числі щодо дітей.

З'ясовано, що роль парламенту щодо захисту прав дітей визначається:

- реалізацією його законотворчої функції шляхом прийняття нормативно-правових актів направлених на забезпечення захисту прав дітей;

- окресленням засад внутрішньої і зовнішньої політики у цій сфері;
- визначенням відповідних загальнодержавні програм;
- встановленням джерел та обсягів фінансування заходів державної політики, направлених на захист прав та інтересів дітей;
- застосуванням інструментів парламентського контролю, зокрема, проведенням відповідних парламентських слухань та розслідувань в рамках роботи тимчасових слідчих комісій;
- діяльністю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, направленою на надання довідково-консультаційної допомоги, розшук та повернення дітей, міжнародне співробітництво, направлене на привернення уваги до проблеми викрадення та депортації дітей тощо.

При цьому, до шляхів підвищення ефективності діяльності Верховної Ради України щодо захисту прав дітей віднесено:

- залучення громадянського суспільства до реалізації законодавчих ініціатив, направлених на забезпечення захисту прав та інтересів дітей;
- посилення спроможності парламенту в частині забезпечення реалізації функції парламентського контролю шляхом визначення реальних важелів впливу у разі виникнення проблем стосовно реалізації ухвалених Верховною Радою України рішень;
- законодавче визначення національного механізму підтримки та захисту дітей, які були примусово переміщені на тимчасово окуповані території України чи депортовані на територію рф, після їхнього повернення на батьківщину.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

1. Визначено, що права дитини представляють собою об'єктивно визначені соціально-економічним рівнем суспільного розвитку юридично гарантовані можливості задоволення потреб та інтересів дитини, а їх реалізація є необхідною умовою для нормального життя та гармонійного розвитку дитини і може здійснюватися самою дитиною або за допомогою інших осіб. Тобто, це юридичні можливості, які впливають з прав людини і є загальними та рівними для всіх дітей до 18 років.

Встановлено, що основні принципи правового захисту дитини представляють собою вихідні положення, закріплені в міжнародних договорах та національному законодавстві. Ці принципи визначають основні напрямки правового впливу, спрямовані на регулювання суспільних відносин у сфері прав та свобод дитини. До останніх віднесено: принцип невідчужуваності та непорушності прав та свобод дитини, принцип гарантованості, принцип пріоритетності прав та свобод дитини, принцип активності дитини у захисті своїх прав та свобод, принцип пріоритетності сімейних форм виховання, принцип толерантності покарання та пом'якшення особистої відповідальності дитини, принцип недопущення найгірших форм дитячої праці.

З'ясовано, що механізм забезпечення прав і свобод дитини представляє собою систему взаємодіючих загальносоціальних умов, юридичних передумов і нормативних засобів, що створюють належні юридичні і фактичні умови для реалізації, охорони та захисту її прав і свобод.

2. Встановлено, що міжнародні стандарти захисту прав дітей визначаються міжнародно-правовими актами, такими як міжнародні договори та конвенції, що стають обов'язковими для виконання у країнах, які їх ратифікували. Крім того, до цих стандартів відносяться рекомендації та резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи та Комітету Міністрів Ради Європи. Ці акти можуть визначати напрямок подальшого розвитку діяльності держави у конкретній

сфері, хоча вони не створюють чітких правових обов'язків.

При цьому, успішність норм міжнародного права залежить від ефективності правових механізмів, які можуть гарантувати їх виконання. Якщо політика держави та її правова система сприяють ратифікації та втіленню громадянами міжнародних норм права, то міжнародні стандарти захисту прав дитини можуть бути успішно реалізовані.

3. Показано, що за роки незалежності розвиток державної політики захисту прав дітей пройшов шість етапів, пов'язаних з її формуванням, становленням, розвитком, вдосконаленням, переформатуванням та трансформацією.

Разом з тим, за цей час процеси формування та втілення державної політики з захисту прав дітей відбувалися у конструктивному напрямку, встановлюючи основи для вирішення завдань соціального захисту дітей. Цей процес включав в себе ратифікацію ряду міжнародних нормативно-правових актів, прийняття системних національних законів та інших правових документів тощо.

Водночас, незважаючи на досить велику кількість документів, що забезпечують юридичну підтримку дитинства в Україні, діти залишаються однією з найменш захищених категорій населення. На дітях позначаються хворобливі наслідки суспільно-політичних та соціально-економічних процесів, що відбуваються в суспільстві, війна.

4. Встановлено, що під час активної фази війни, масштаби порушення прав дітей значно зросли, призвівши до появи нових викликів для держави, пов'язаних з загибеллю дітей, пораненнями різних ступенів тяжкості, депортацією дітей, втратою ними батьків та годувальників, залученням агресором до участі у збройному конфлікті, складнощами у реалізації прав дітей на освіту, охорону здоров'я, безпеку тощо.

Підкреслено важливість участі держави в особі її інституцій у активізації заходів, направлених на забезпечення реалізації прав дітей.

Показано, що на виконання зобов'язань, взятих на себе державою щодо забезпечення й гарантування прав дітей в умовах воєнного стану, здійснено ряд заходів в частині: утворення Координаційного штабу з питань захисту прав

дитини в умовах воєнного стану, створення платформи «Діти війни», передбачено створення Єдиного реєстру осіб, зокрема дітей, депортованих або примусово переміщених через збройну агресію Російської Федерації проти України, фіксації злочинів рф, в тому числі щодо дітей.

5. З'ясовано, що роль парламенту щодо захисту прав дітей визначається:

- реалізацією його законотворчої функції шляхом прийняття нормативно-правових актів направлених на забезпечення захисту прав дітей;
- окресленням засад внутрішньої і зовнішньої політики у цій сфері;
- визначенням відповідних загальнодержавні програм;
- встановленням джерел та обсягів фінансування заходів державної політики, направлених на захист прав та інтересів дітей;
- застосуванням інструментів парламентського контролю, зокрема, проведенням відповідних парламентських слухань та розслідувань в рамках роботи тимчасових слідчих комісій;
- діяльністю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, направленою на надання довідково-консультаційної допомоги, розшук та повернення дітей, міжнародне співробітництво, направлене на привернення уваги до проблеми викрадення та депортації дітей тощо.

При цьому, до шляхів підвищення ефективності діяльності Верховної Ради України щодо захисту прав дітей віднесено:

- залучення громадянського суспільства до реалізація законодавчих ініціатив, направлених на забезпечення захисту прав та інтересів дітей;
- посилення спроможності парламенту в частині забезпечення реалізації функції парламентського контролю шляхом визначення реальних важелів впливу у разі виникнення проблем стосовно реалізації ухвалених Верховною Радою України рішень;
- законодавче визначення національного механізму підтримки та захисту дітей, які були примусово переміщені на тимчасово окуповані території України чи депортовані на територію рф, після їхнього повернення на батьківщину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтернативний звіт про дотримання Україною положень Конвенції ООН про права дитини за період з 2011 по 2018 роки (від коаліції неурядових організацій). URL: https://wcu-network.org.ua/ua/Zaxist_prav_dtei/publications/Alternativnii_zvt_pro_dotrimannja_Ukrainoju_polozhen_Konvenci_OON_pro_
2. Астахова В. І., Панова М. І. Політологічний словник. Х.: «Прапор». 1997. 199 с.
3. Балакірева О. Права дітей в Україні. Соціальна політика і соціальна робота. 2001. №1. С. 3-8.
4. Бобровник С. В. Роль сучасної держави у забезпеченні прав та свобод людини. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук. К., 2007. С. 49
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун». 2001. 1440 с.
6. Верховна Рада розмежувала функції державних і місцевих органів у справах дітей. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15280>
7. 80% дітей у "будинках дитини" знаходяться там за заявами батьків – експертка. URL: <https://susplne.media/171211-80-ditej-u-budinkah-ditini-znahodatsa-tam-za-zaavami-batkiv-ekspertka/>
8. Власюк К., Донку Д. Булінг. Як виявити і що робити? Юридична газета – всеукраїнське професійне юридичне видання. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/buling-yak-viyaviti-i-shcho-robiti.html>
9. Гегель Георг В. Ф. Основи філософії права або природне право та державознавство. К.: «Юніверс». 2000. 336 с.
10. Головченко В. Правові засади виховання та захисту прав дитини. Право України. 2008. № 5. С. 88-91.
11. Грушко М. В. Міжнародно-правовий захист прав дітей. Конгрес міжнародного та європейського права : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.

(Одеса, 19 квіт. 2019 р.). МОН України, Нац ун-т «Одес. юрид. акад.» Одеса : Фенікс, 2019. С. 80-86.

12. День захисту дітей: скільки маленьких українців постраждали від російської агресії. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/06/01/infografika/suspilstvo/den-zaxystu-ditej-skilky-malenkyx-ukrayincziv-postrazhdaly-rosijskoyi-ahresiyi>

13. Декларація прав дитини, прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text.

14. Деякі питання захисту осіб, у тому числі дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.04.2023 № 339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/339-2023-%D0%BF#Text>

15. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>

16. Експерти розповіли, як булінг впливає на всіх дітей у класі. URL: https://zmina.info/news/buling_vplivaje_na_vsih_ditej_u_klasi__jeksperti-2/

17. Євінтов В. Права дитини. Міжнародна поліцейська енциклопедія : понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика : у 10 т. / Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. К., 2005. Т. 2 : Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 707.

18. Женевська декларація прав дитини 1924 р. URL: <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>.

19. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

20. За два роки в Україні незаконно залучали до праці понад 260 тисяч дітей. URL: https://zmina.info/news/za_dva_goda_v_ukraine_nezakonno_privlekali_k_trudu_boleje_260_tysjach_detej_-2/

21. Зеленський С. М., Назаренко С. П., Письменний Д. П. Провадження у справах дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності: навч. посіб. / Нац. акад. внутр. справ МВС України. Київ: КНТ, 2012. 160 с.

22. Келлі Л. Насильство щодо жінок і дітей. Новий погляд на поліцейську

- діяльність, її інноваційність та професіоналізм. Київ: Астролябія, 2011. 176 с.
23. Комітет ООН з прав дитини. Заключні спостереження: Україна. URL: http://www.president.gov.ua/docs/unicef_ukraine2011.pdf.
24. Конвенція про мінімальний вік приймання дітей на роботу в промисловості № 5 від 29.10.1919 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_109#Text.
25. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
26. Костіна Е. В. Сутність основних детермінантів адміністративно-правового захисту прав дитини. Митна справа. 2012. № 1(79). Частина 2. Книга 1. С. 116-121.
27. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2004. С. 16
28. Кравченко М. В., Міщенко К. С. Державна політика в сфері захисту прав та благополуччя дітей: ретроспективний аналіз. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1048>
29. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: іст.-теорет. дослідж. : монографія. О. : Фенікс, 2008. С. 269-271.
30. Лисенков С. Л. Теорія держави і права : підручник / ред. С. Л. Лисенков. К. : Юрінком Інтер, 2005. С. 326.
31. Лібанова Е. М. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції: кол. моногр. / відп. за вип. Л. М. Черенько, О.В. Макарова; за ред. Е.М. Лібанової: у 2 т. К.: Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. 436 с.
32. Лубінець Д. Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. URL: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad>
33. Лубінець Д. Дії влади України, спрямовані на захист прав дітей. URL: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/dii-vlady-ukrainy-spriamovani-na-zakhyst-prav-ditei>

34. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
35. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
36. Наливайко О. І. Принципи правового захисту людини : (підходи до класифікації). Міжнародна поліцейська енциклопедія : понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика : у 10 т. / Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. К., 2005. Т. 2 : Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 900.
37. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / Вид. 2-ге, змін. і доповн. К. : Істина, 2008. С. 990.
38. Негодченко О. Права і свободи людини. Міжнародна поліцейська енциклопедія : понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика : у 10 т. / за ред. Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. К., 2005. Т. 2 : Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 718.
39. Несинова С. В. Державно-правовий механізм захисту прав неповнолітніх в Українській РСР (60-і — поч. 80-х рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. юрид. наук. К., 2005. С. 188.
40. Ніколайчук А. І. Сучасний стан захисту прав дітей. Форум права. 2014. № 1. С. 378-381.
41. Оніщенко Н., Сунегін С. Права дитини: піклування сім'ї, стурбованість суспільства, допомога держави, увага науковців. Віче. 2013. № 17. С. 22-24.
42. Опольська Н. М. Права дитини в Україні: монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця: ВНАУ, 2019. 289 с.
43. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/>
44. Позігун І. О. Міжнародні стандарти захисту прав дітей. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 4. Ч. 3. С. 158-163.
45. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року: Указ Президента України від 22.10.2012 №609/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609/2012#Text>

46. Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text>
47. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
48. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
49. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2012 № 389-VIII. URL: <http://surl.li/ddrom>
50. Про Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України від 11.08.2011 №812. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/13859.html>.
51. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 № 302. URL: <http://surl.li/dckdl>
52. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. К. : Атіка, 2004. С. 5.
53. Рада ухвалила закон проти домашнього насильства. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2017/12/7/227813/>
54. Радиш Я. Ф. Державна політика у сфері охорони здоров'я: моногр.: у 2 ч. / кол. авт.; упоряд. проф. Я.Ф. Радиш; передм. та заг. ред. проф. М. М. Білинської, проф. Я. Ф. Радиша. К.: НАДУ, 2013. Ч. 1. 395 с.
55. Рік роботи ТСК із розслідування випадків порушення прав дитини: досягнення (інфографіка). URL: <https://sluga-narodu.com/rik-roboty-tsk-iz-rozsliduvannia-vypadkiv-porushennia-prav-dytyny-dosiahnennia-infohrafika/>
56. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
57. Сліпущко О. М. Політичний і фінансово-економічний словник. К.: Вид-во «Криниця». 1999. 387 с.
58. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Х. : Консум, 2008. С. 185.

59. Собенко Н. За час війни в Україні поранено 1146 дітей – ОГП. URL: <https://suspilne.media/620853-za-cas-vijni-v-ukraini-poraneno-1146-ditej-ogp/>
60. Совгиря О. В. Конституційне право України : навч. Посібник. К. : Юрінком Інтер, 2007. С. 113.
61. Стешенко В. М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір : навч. посіб. / В. М. Стешенко. 2-ге вид., змінене. Харків : Право, 2019. 392 с.
62. Тарасенко Л. Б. Проблеми реалізації прав дитини в умовах сучасної України. Південноукраїнський правничий часопис. ОДУВС, 2018. № 3. С.90-94.
63. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчук, А. П. Заєць, В. С. Журавський. 2-ге вид., переробл. і доповн. К. : Юрінком Інтер, 2008. С.451.
64. Томляк Т. С. Генезис принципу забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право. Випуск 36. 2021. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/36643>
65. Турченко О. Г., Пилипишина І. І. Забезпечення прав дітей в умовах збройного конфлікту в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 2. С. 64-69.
66. Україна підтвердила депортацію 20 тисяч дітей, але реальна цифра більша – Зеленський. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyu-deportatsiya-rosiya-viyna-dity/32648914.html>
67. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 25 травня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text
68. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 25 травня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text
69. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо процедури повідомлень від 19 грудня 2011 року. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160#Text

70. Штокалюк Ю. Війна і сирітство: скільки дітей в Україні залишилися без батьків та як змінився рівень їхнього усиновлення. URL: [https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/viyna-i-siritstvo-skilki-ditey-v-ukrayini-zalishilisy-bez-batkiv-ta-yak-zminivsy-riven-yihnogo-usi.html](https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/viyna-i-siritstvo-skilki-ditey-v-ukrayini-zalishilisy-bez-batkiv-ta-yak-zminivsy-riven-yihnogo-usinovlenya)
71. Юрків Я. І. Діяльність соціального педагога з попередження насильства в сім'ї. Соціальна педагогіка. 2013. №3. С. 39-46.
72. Янова Г. Міжнародне та національне законодавство у сфері захисту прав дитини. К. : ПП «Видавництво «Сучасний письменник», 2015. 704 с.
73. Ярмол Л. В. Свобода віросповідання: юридичне забезпечення в Україні : (загальнотеорет. дослідж.) Львів : Світ, 2006. С. 41.
74. Concluding observations on the combined 5th and 6th periodic reports of Ukraine: Committee on the Rights of the Child. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3992527?ln>